

Povijest hrvatskog iseljeništva u Južnoj Africi

Tržić, Hrvoje

Master's thesis / Diplomski rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:697205>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-08**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera
Filozofski fakultet
Diplomski studij filozofije i povijesti
Hrvoje Tržić

Povijest hrvatskog iseljeničtva u Južnoj Africi

Diplomski rad
Mentor: prof. dr. sc Ivan Balta
Osijek, 2012.

Sažetak

Područje Južne Afrike bilo je uglavnom dosta udaljeno od ustaljenih ruta iseljavanja iz Hrvatske. Zato je i danas tu nešto manji broj naših iseljenika nego na drugim kontinentima. Pretpostavlja se da su se prvi naši emigranti nastanili u Cape Town-u oko 1885.g., ali riječ je uglavnom o neorganiziranom i pojedinačnom doseljavanju. Mnogi od tih prvih doseljenika radili su na brodovima engleskih i nizozemskih kompanija kojima je Cape Town bio prolazna ruta, pa su tu odlučili i ostati. Ograničavajući faktor kod useljavanja naših emigranata u ovu zemlju bilo je preferiranje useljavanja Nijemaca, Šveđana, Švicaraca, ali prije svega Engleza i Nizozemaca.

Nažalost, točan broj useljenih Hrvata u ovu zemlju u 19.st. nije poznat. Razlog tomu je što su se doseljeni pojedinci selili dalje, drugi se vraćali kućama da se ožene i ponovo vrate, a neki su se zauvijek vratili u domovinu. Od onih naših emigranata koji su se za stalno nastanili u Južnoj Africi, prije negoli je otkriveno zlato, većina je nakon ukinuća Istočnoindijske kompanije, za život zarađivala u poljoprivredi. Doseljavanje Hrvata u JAR (naročito Dalmatinaca i Primoraca) postalo je učestalije nakon 1895.g. i kada su postali radna snaga na građevinskim radovima, bilo na cestama, u lukama i naseljima, a naročito na željezničkim prugama od Cape Town-a prema unutrašnjosti. Time su se primaknuli svojem kasnijem glavnom odredištu Johannesburgu i Pretoriji.

Otkriće zlata, međutim, namamilo je doseljenike u novootvorene rudnike kao i čvrsto jamstvo trajnijeg zaposlenja. Hrvati sudjeluju krajem 19. stoljeća u Burskom ratu protiv Engleza većinom na strani siromašnijih Bura. Od početka 20.stoljeća naši doseljenici počinju napuštati rudarstvo, a zarađeni novac počinju ulagati u prodavaonice, uglavnom za prodaju mesa i mesnih prerađevina, male restorane (tzv.kaffir eating houses) te obrte. U to vrijeme na području JAR-a bilo je oko 2 tisuće Hrvata. Ova brojka nije se promijenila ni neposredno prije Prvog svjetskog rata. Smatra se da je u narednih tridesetak godina tj. uoči Drugog svjetskog rata ovdje živjelo oko 3,5 do 4 tisuće Hrvata, dok ih je danas oko 6 ili 7 tisuća. Od početka 20. stoljeća, a napose od sredina razvija se društveni i kulturni te sportski život. Nastaju brojne udruge i organizacije od kojih treba izdvojiti „NK Croatiju“ i „Hrvatski centar“. Najviše naših iseljenika živi u Johannesburgu i Pretoriji, znatno manje u Cape Town-u i Durbanu, a ima ih i u Vanderbijlparku, Pinetownu, Stellenboschu i još nekim manjim mjestima.

KLJUČNE RIJEČI: Južna Afrika, hrvatska zajednica, iseljenici, udruge

Sadržaj

Sažetak.....	2
Sadržaj.....	3
1. Uvod.....	5
2. Prvi susreti s Afrikom.....	6
2.1. Europljani na jugu Afrike.....	6
2.2. Prvi hrvatski iseljenici na teritoriju Južne Afrike.....	8
2.2.1. Hrvati u Nizozemskoj Istočnoindijskoj kompaniji (VOC-u).....	9
2.2.2. Dubrovački moreplovci na jugu Afrike.....	11
2.2.3. Dolazak Hrvata u Cape Town.....	13
3. Južna Afrika i Hrvati od sredine 19. st. do početka Prvog svjetskog rata.....	15
3.1. Otkriće dijamanata.....	15
3.2. Otkriće zlata.....	18
3.3. Anglo-burski rat.....	23
3.3.1. Hrvati u Burskom ratu.....	25
3.4. Hrvati u Rodeziji.....	27
3.5. Osnutak Južnoafričke Unije.....	28
4. Hrvati na jugu Afrike između dva rata.....	30
4.1. Početak Prvog svjetskog rata i posljedice za Hrvate na jugu Afrike.....	30
4.2. Otkriće bakra u sjevernoj Rodeziji (Zambiji).....	32
4.3. Hrvati u Južnoj Africi do početka Drugog svjetskog rata.....	33
5. Hrvatska zajednica na jugu Afrike od Drugog svjetskog rata do današnjih dana... 	36
5.1. Posljedice Drugog svjetskog rata za hrvatske iseljenike u Južnoj Africi.....	36
5.2. Hrvatsko iseljeničtvo u Južnoj Africi do današnjih dana.....	37
5.2.1. Osnivanje HDZ-a u Južnoj Africi.....	39
5.2.2. Uspostava diplomatskih odnosa između RH i JAR-a i priznanje RH.....	40
6. Društveni život Hrvata u Južnoj Africi.....	41
6.1. Početci hrvatskog društvenog okupljanja na jugu Afrike.....	41
6.1.1. Osnutak hrvatskog prosvjetnog kluba „Stjepan Radić“.....	43
6.2. Daljnje društveno djelovanje južnoafričkih Hrvata.....	44
6.3. Sportski život naših iseljenika.....	45
6.3.1. Osnivanje nogometnog kluba „Croatia“.....	46
6.4. Katolička crkva i Hrvati u Južnoj Africi- Osnutak Hrvatske katoličke zajednice.....	48

6. 4. 1. Osnutak misijske postaje sv. Leopolda Bogdana Mandića u Shangompu, Zambija...	51
6. 5. Političko-domoljubne organizacije Hrvata u Južnoj Africi.....	53
7. Život hrvatskih iseljenika danas.....	55
8. Zaključak.....	58
9. Prilozi.....	60
10. Popis priloga.....	65
11. Popis literature.....	66

1. UVOD

Rad će biti fokusiran na naše iseljenike koji su se naselili na području Južne Afrike (Južnoafrička republika, Zimbabve i Zambija). Vrlo bitno je naglasiti kojim područjem točno se bavi rad, budući da se pri spomenu Južne Afrike uglavnom misli samo na JAR (današnju Južnoafričku Republiku), no, predmet mog istraživanja i pisanja je ipak malo šire područje regije današnjeg juga Afrike.

Cilj ovog rada je pobliže prikazati povijest doseljavanja onog dijela hrvatskog iseljeničtva koji se avanturistički uputio u dotad sasvim po njih nepoznati i neistraženi kraj u potrazi za boljom egzistencijom. Dakle, prikazat će povijest, kulturu, običaje, navike te običan život naših ljudi koji su stizali na jug afričkog kontinenta i naseljavali taj kraj kao i drugi europski narodi, od početka naseljavanja te zemlje. O Hrvatima koji žive ondje dosad se vrlo malo pisalo, pa je samim time moj zadatak teži. Sažeti s jedne strane većinu dostupne literature, a s druge strane udubiti se u problem dovoljno kvalitetno kako bih dovoljno dobro prikazao život naših iseljenika u Južnoj Africi nije bio nimalo lak zadatak.

Kako bih što jednostavnije prikazao život, običaje i zbližavanje naših ljudi u kulturnom i vjerskom pogledu, rad će podijeliti na nekoliko cjelina (poglavlja). Tako će na početku poglavlja rada biti riječi o pionirima hrvatskog doseljavanja u Južnu Afriku u 18. stoljeću kojih je bilo vrlo malo, ali dovoljno da počnu formirati hrvatsku zajednicu koja će biti značajnije formirana i povezana tek na početku 20. stoljeća. Prvi naši doseljenici u Južnu Afriku bili su mornari koji su plovili na brodovima Nizozemske Istočnoindijske kompanije i koji su imali težak zadatak da istraže za Europljane još dotad nepoznato područje. Nadalje će spominjati velike događaje koje su potaknule mnogo ljudi, pa tako i naše da još više nasele ovu zemlju, a to su pronalazak dijamanata, zlata i bakra. Otad zemlja postaje poznata i privlači vrlo bogate iseljenike, ali i često siromašne u potrazi za brзом zaradom.. Sve je to odredilo život naših iseljenika do početka Prvog svjetskog rata. Druga velika cjelina bit će prikazan u poglavlju od Prvog do Drugog svjetskog rata koje će pobliže prikazati zbližavanje naših iseljenika i prva društva koja su tada osnivali i tako se zbližavali.

Posljednja cjelina bit će nakon Drugog svjetskog rata do današnjih dana koja će prikazati život naših današnjih iseljenika. Vidjet će se razlike u materijalnom stanju onih koji su dolazili u početku te onih koji su dolazili kasnije. Na kraju će biti prikazan kulturni, vjerski, sportski i znanstveni život hrvatskih iseljenika te će se moći vidjeti koliko su oni zapravo oplemenili južnoafričku kulturu i doprinijeli svojim znanjima i postignućima.

2. PRVI SUSRETI S AFRIKOM

2. 1. Europljani na jugu Afrike

Stoljećima prije portugalskog otkrića pomorskog puta oko Afrike do Indije basnoslovno unosnu trgovinu začinima, svilom, finim tkaninama i dragim kamenjem, s Dalekim istokom, kontrolirali su Arapi, šireći fantastične priče o monstrumima, zmajevima i otrovnim zmijama koje su tobože čuvale prilaz tom blagu. Svrha je tih priča bila pokušaj zaštite tog unosnog tržišta, a i opravdanje za iznimno visoke cijene koje su Arapi tražili za začine i ostalu robu. Natjecanje između europskih država gradova tko će bit glavni nakupac te robe od Arapa i imati monopol prodaje u Europi trajalo je niz godina, a na posljetku se svelo na dva suparnika, Veneciju i Genovu. Nakon sukoba Venecija je izašla kao pobjednik te je uspjela ostvariti monopol u trgovini začinima u Europi, sve do konca 15. stoljeća. No, potkraj 15. stoljeća portugalski su pomorci već dobro poznavali obalu zapadne Afrike. Vjerujući da postoji pomorski put oko juga Afrike do njega, dva mala portugalska broda koncem kolovoza 1487. napuštaju Lisabon da bi 1488. oplovili afrički kontinent i tako pronašli novi put u Indiju.¹

Od Europljana prvi je oplovio Rt Dobre Nade (1487.) portugalski pomorac Bartolomeo Dias, nazvavši ga Cabo Tormentoso (Olujni rt) i odatle „vidio kontinentalnu obalu kako skreće na jugoistok.“ To je ujedno i događaj kojim se obilježava početak novije povijesti Južne Afrike.²

Portugalci su tim činom zadali težak udarac monopolu Arapa, Turaka i Venecijanaca i postali jedan od glavnih čimbenika u trgovini začinima s Dalekim istokom. Nešto više od sto godina nakon toga Nizozemci, iz istih razloga kao i Portugalci, u trci za začinima i ostalim dobrima s Dalekog istoka dolaze, ploveći oko juga Afrike, u današnju Indoneziju i postupno potiskuju Portugalce svojom nadmoćnijom mornaricom i organizacijom, da bi tu postali i ostali dominantna europska trgovinska, a i politička snaga, sve do kraja 18.st.³

Godine 1605. brod Britanske- Istočnoindijske kompanije prvi je bacio sidro na Rt. Na tim dugim morskim putovima, ploveći zahvaljujući ćudljivom vjetru i vremenu, korisno je bilo imati luku za opskrbu, prije svega pitkom vodom. Brodska se posada tu mogla odmoriti, brod eventualno popraviti, opskrbiti se najpotrebnijim i čekati povoljan trenutak za nastavak putovanja. Valja, naime, znati da se baš tu susreću vode dvaju oceana, dva uzburkana diva među

¹ Tvrtko Andrija Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.- 1997.), Hrvatska matica iseljenika, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 2003., str. 11.-12.

² Ante Laušić, Josip Anić, Južna Afrika i Hrvati, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 2000., str. 26.

³ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 12.

kojima ne vlada prijateljska atmosfera, Atlantskog i Indijskog. Struje se ukrštavaju, vjetrovi kovitlaju čas s jedne čas s druge strane, a istovremeno strahoviti i zadivljujući izgled posljednjeg izdanka poluotoka Capelape Peninsul, tj. Rta Dobre Nade (okomita stijena visoka 250 metara zaronjena u Atlantika sa samo malo blažim nagibom okrenuta Indijskom oceanu) u svakom je mornaru izazivala strahopoštovanje. Bili su ovo sasvim dovoljni razlozi pomorski moćnoj Nizozemskoj, tada najjačoj pomorskoj i trgovačkoj sili, da upravo tu osnuje svojevrsnu prolaznu i opskrbnu postaju za svoje brodove koji su plovili na istok (na posjede Istočno indijske kompanije u Aziji).⁴

Glavnu ulogu u stvaranju nizozemske moći na Dalekom istoku je odigrala Istočnoindijska nizozemska kompanija ili na nizozemskom Vereenigde Oost- Indische Compagnie, odnosno VOC, kako ćemo je od sada skraćeno zvati. Od države kompanija dobiva povelju 1602., kojom se tom dijelu dopuštaju trgovinske i ine djelatnosti istočno od Rta dobre nade, što je uključivalo vođenje ratova i stvaranje političkih i vojnih saveza onako kako je kompanija smatrala da to najbolje služi njezinim interesima. Mukotrpa i opasna plovidba do Dalekog istoka, odnosno u širem smislu do „začinskih otoka“, kako su ih u ono doba zvali, trajala je obično od dvjesto do dvjesto pedeset dana i prosječno se na svakom brodu nalazilo dvjesto do tristo osoba, a od toga šezdeset posto mornara, trideset posto vojnika i deset posto službenika kompanije raznih zanimanja.⁵

Godine 1652. Nizozemac Jan van Riebeeck iskrcao se u Table Bayu (Tafelbaai) i u ime Nizozemske- Istočnoindijske kompanije, osnovane iste godine, utemeljio Kaapstadt, odnosno Cape town, danas najljepši grad Južnoafričke republike, opskrbljivačkim centrom kompanijskih brodova. Od tada počinje europsko naseljavanje juga Afrike.⁶

Tako dođosmo do osnutka prve naseobine Europljana (bijelaca) na jugu Afrike, a stoga i prvog začetka zemlje i države koja je danas poznata pod imenom Južnoafrička republika. Kad su Portugalci, na putu u Indiju, u 15. i 16. st. počeli pristajati na krajnjem jugu Afrike, zatekli su tamo domorodce žućkastosmeđe kože, koji su bili stočari-nomadi i sebe zvali *Khoikhoi*, dok su ih bijelci poslije prozvali Hotentotima. Nešto dalje u unutrašnjosti, najviše u planinskim predjelima, živjela je još jedan rasna skupina ljudi žutosmeđe kože, koji su se uglavnom bavili lovom. Njih su Khoikhoi zvali *San*, a bijelci nazivali *Bosjemans*, odnosno danas *Bushmen* (Bušmani). Današnja većinska crnačka plemena Južnoafričke Republike, iz rasne skupine Bantu, koja su svojedobno došla iz središnje Afrike, u to su doba živjela relativno daleko na

⁴A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 26.-27.

⁵ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 13.

⁶ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 26.-27.

sjeveroistoku današnje Južnoafričke Republike. To je ukratko bila situacija koju su na jugu Afrike zatekli Johan van Riebeeck i ostali namještenici Nizozemske Istočnoindijske kompanije (VOC).⁷

Trebalo je, doduše, pričekati više od jednog stoljeća da se iz Europe prema Rtu nakon Nizozemaca otisne novi selidbeni val koji će stubokom promijeniti stanovništvo južnoafričkog prostora. U međuvremenu, tj. do rasformiranja Istočnoindijske kompanije (1789.) ovdje su privremeno stizali Englezi, najprije kao trgovci, potom kao gospodari, nakon što je Rt Dobre Nade postao dio Britanskog kraljevstva za vrijeme napoleonskih ratova, a zatim ako rudari i industrijalci poslije godine 1870. da eksploatiraju bajoslovna bogatstva rudnika dijamanata i zlata.⁸

Tri su ključna otkrića potaknula naseljavanje južne Afrike: otkriće dijamanata 1866., zlata 1873. i bakra 1903. Dijamanti i zlato privukli su i dosta Hrvata željnih zarade.⁹

2. 2. Prvi hrvatski iseljenici na teritoriju Južne Afrike

Isti razlozi koji su u prijašnja vremena tjerali naše ljude s njihova domaćeg ognjišta da tumaraju po svijetu u potrazi za zaradom, i zbog kojih su mnogi odlazili preko Atlantika u „Novi svijet“, doveli su Hrvate iz Hrvatskog primorja i Dalmacije i na „Crni kontinent, u Afriku.¹⁰ Iseljenički putovi Hrvata ipak nisu mimoišli afrički kontinent. Ovaj iseljenički potocić, međutim, ni u kojem vremenu nije postao rijekom, pa je prema tome i Južnoafrička Republika bila uglavnom udaljena od tih glavnih emigrantskih strujanja iz Hrvatske. Stoga u njoj i postoji znatno manji broj naših iseljenika, koji ni u koje ni u koje vrijeme nije dosegao deset tisuća.¹¹ Hrvatski iseljenici selili su u one predjele afričkog kontinenta gdje je potreba za radnom snagom iz Europe bila najveća i gdje se mogućnost zarade pokazala najboljom. Prvi doseljenici i njihovi sljedbenici trajno su se zadržali i stvorili svoja naselja u Egiptu i Južnoafričkoj Uniji¹², a manjih

⁷ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 14.-15.

⁸ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 27.-28.

⁹ Đuro Vidmarović, Hrvatsko rasuće: teme iz hrvatske dijaspor, Biblioteka kolona, Zagreb 2009., str. 305.

¹⁰ Većeslav Holjevac, Hrvati izvan domovine, Matica Hrvatska, Zagreb 1968., str. 253.

¹¹ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 49.

¹² Južnoafrička Unija- naziv za državu koja je proglašena 1910. ujedinjenjem Burskih (Afrikanerskih) država u sklopu Britanskog imperija, kasnije od Unije nastaje Južnoafrička Republika

grupica i pojedinaca ima u Kongu, Rodeziji,¹³ Zambiji, Tanganjiki, Etiopiji i drugim zemljama Afrike.¹⁴

Iseljenička malobrojnost i marginalnost interesa za te naše sunarodnjake očituje se i u oskudnosti pisanih izvora o njima. Ako nas današnja historiografija o hrvatskom iseljeništvu u glavnim tokovima i poznatim pravcima i može zadovoljiti, to se zacijelo ne može reći i za ovaj afrički smjer.¹⁵

Zub vremena i prah zaborava prekrrio je, nažalost, mnoge tragove, ali ćemo svejedno, na temelju postojeće građe pokušati barem ovdje dati barem neke naznake o počecima hrvatskog naseljavanja juga Afrike. Naime, o tome ne postoje (ili nam još nisu poznata) neprijeporna povijesna vrela, ali ćemo se slijedom raspoložive arhivske i druge građe pokušati približiti tom vremenu.¹⁶

Ovaj rad bazirat će se na naše iseljenike koji su se naselili na području Južne Afrike (Južnoafrička republika, Bocvana i Zambija).

2. 2. 1. Hrvati u Nizozemskoj Istočnoindijskoj kompaniji (VOC-u)

Namještenici VOC-a od osnutka su bili Nizozemci, no kako je VOC zahtijevala sve više i više radnika, počeli su zapošljavati ljude drugih narodnosti, ispočetka pod uvjetom da su iz protestantskih zemalja. Pokazalo se, međutim, da ni protestantskih kandidata nije bilo dovoljno, pa je VOC, naročito u 18. st., zapošljavala sve one koje je smatrala sposobnima za taj posao bez obzira na vjeru i narodnost. Poznato je da su dužnosnici VOC-a putovali po ondašnjim austrijskim i venecijanskim posjedima (srednja Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) u potrazi za odgovarajućom radnom snagom. Zato je u toj masi namještenika, vojnika i mornara, neizbježno bilo i Hrvata te tako nailazimo njihova imena u arhivima Cape Towna i Haaga. Isplatne brodske knjige VOC-a u Državnom arhivu u Nizozemskoj spominju, među ostalim, iskrivljena imena Josipa Veraje, Antuna Drage, Antuna Čakmazovića, Ivana Pervana, Martina Lačića, Jurja Tomasa, Franje Drage te Josipa Cigančića.¹⁷

¹³ Rodezija, stari naziv za državu koji je vrijedio sve do 1980. godine, dok država nije dobila ime Zimbabve, koje vrijedi i danas, nalazi se sjeverno od Južnoafričke Republike, Rodezija je dobila ime po Cecilu Rhodesu, vodećem graditelju Britanskog imperija u Južnoj Africi i vlasniku dijamantnih kompanija

¹⁴ V. Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 253.

¹⁵ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 49.

¹⁶ Isto, str. 49.

¹⁷ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 19.

Ne postoje pouzdani izvori o tome kada su se prvi Hrvati doselili na teritorij Južnoafričke Unije, ali se pretpostavlja da je to bilo oko godine 1885. i da su se nastanili u provinciji Capetown. Isto tako se sačuvala uspomena na ime Nikole Stipića koji je bio jedan od pionira i doselio se oko 1890. iz Slanoga kraj Dubrovnika sa skupinom od dese, tak Hrvata iz Dalmacije. Oni su se nastanili u Kimberleyu, gdje su radili u rudnicima dijamanata.¹⁸

Prvi poznati Hrvati na teritoriju Južne Afrike sredinom 18. st. bili su Franjo Drago iz Herceg Novog i Josip Cigančić iz Rijeke. Jeronim Marinković iz Istre tamo je dospio 1829. s grupom Talijana i ubrzo se oženio Nizozemkom. Potomci njegovih osmero djece i danas žive u Južnoj Africi kao ugledni građani i pripadnici Reformirane protestantske nizozemske crkve. Općenito, useljavanje Hrvata na južnoafričke prostore može se smatrati pojedinačnim i neorganiziranim.¹⁹

Franjo Drago stupio je u službu VOC-a gdje postaje vojnik-puškar 1754. u Komori Zeeland. Na svom prvom putovanju Franjo plovi iz Nizozemske u Bataviju²⁰ na brodu Middelburgh, nosivosti 1150 tona, preko Cape Towna. Kako je prostor na brodovima bi veoma skučen, ukupno ne veći od jednog nogometnog igrališta, radni su uvjeti uz lošu hranu i nedostatak pitke vode, bili teški. Nije stoga čudo da je usprkos oštroj, da ne kažemo okrutnoj disciplini, bilo problema i sukoba među članovima posade. Christophorus Frikius u svom djelu *Put u i kroz Istočnu Indiju* (1680.) vjerno je opisao uvjete života na brodu nizozemskom istočno-indijcu, a osobitu pozornost posvećuje disciplinskim mjerama, koje su očito bile važne za održavanje reda na pretrpanim brodovima. Tako je kazna za spavanje na straži bila sto udaraca debelim konopcem po stražnjici. Za fizički napad na broskog časnika ili kapetana kazna je bila *keel hauling*, što je značilo da je krivac s utezima na nogama bio svezan konopom i onda provučen ispod broda, što je ne rijetko završavalo smrću osuđenoga.

Brodolomi tih, za današnje pojmove, malih brodova jedrenjaka, nisu bili rijetka pojava, pa se to dogodilo i brodu na kojem je bio Franjo Drago, opskrbnom brodu VOC-a. Među 59 sretnika nalazio se i Franjo Drago, odnosno Francisco, poslije zvan i Frans, Drago. Franjo Drago, nakon te nesreće, čini se više nije plovio, nego je vjerojatno ostao na kopnu u službi VOC-a. Godine 1763., on sastavlja molbu kojom moli guvernera da mu dopusti istupiti iz službe VOC-a i postati slobodni građanin kompanijine afričke naseobine poznate pod imenom Cape (Kaap). Iz

¹⁸ V. Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 256., dakle Holjevac smatra da su Hrvati došli na teritorij Južne Afrike oko 1885. godine

¹⁹ Ivan Čizmić, Marin Sopta, Vlado Šakić, Iseljena Hrvatska, Golden marketing, Zagreb 2005., str. 225.

²⁰ Batavija, stari naziv za Jakartu, danas glavni i najveći grad Indonezije koji se smjestio na sjeverozapadnom dijelu otoka Jave

arhivskih podataka u Cape Townu saznajemo da je Franjo 1874. tražio dozvolu da otvori pekarnicu, što znači da se nije bavio poljodjelstvom.²¹

Ovaj naš, stjecajem okolnosti, prvi doseljenik na jug Afrike doživio je duboku starost, preminuvši 1806. u 85. godini života. Imovinu je oporučno ostavio ženi, četvorici sinova i četiri kćeri. Godinu dana iza Franje Drage, odnosno tijekom 1758., još jedan vojnik- puškar iz naših krajeva, ovaj put iz Rijeke, iskrcava se u Cape Townu. Prema zapisima VOC-a zvao se *Joseph Macer Zeganzig*. Josip Cigančić, kako smo to ustanovili pomnim pregledom poslije izdanih dokumenata, došao je u Cape Town na brodu Batavier. Kao i Drago, i on moli guvernera da mu odobri status slobodnog građanina, što se 1765. i dogodilo, pa je te godine Cigančić, s njegovom dozvolom, napustio službu u kompaniji i naselio se u Capeu. No, Cigančić, iz nepoznatih razloga, traži promjenu imena, koje mijenja u Domenico Rosa. Cigančić- Rosa ženi se i uzima domorotkinju, čini se iz Indonezije, po imenu Lucia von Batavia. Nekoliko godina kasnije, 1876., iskrcava se u Cape Townu sa broda Zeelend još jedan Rosa, mornar po zanimanju, po imenu Augustinus Abraham, no ovaj je već bio rođen u Capeu, pa je moguće da mu je Josip Cigančić bio otac, no to nismo sa sigurnošću mogli utvrditi.

No, da vidimo kako su naši ljudi, a i drugi, došli do VOC-a u Amsterdamu. Ovdje moramo uzeti u obzir da putovanja u 18.st. nisu bila uobičajena i lako izvodljiva kao danas. Kako nije bilo vlakova, automobila ili zrakoplova, prijevoz putnika uglavnom se odvijao kočijama, konjima ili, za one bez nova pješice.²²

Iz života Rudolfa Siegfrieda Allemana iz sredine 18.stoljeća, koji je bio vojni kapetan i zapovjednik utvrde u Cape Townu, saznajemo neke pojedinosti o zapošljavanju u VOC-u. Većina mogućih kandidata bili su prilična sirotinja, loše izobrazbe, bez novca i prazna želuca. Drugim riječima, tražio se posao pošto poto, i priče o VOC-u bogatstvima na Dalekom istoku, bile su dovoljan razlog da su ti ljudi nastojali dobiti posao u kompaniji.²³

Ovakvih pojedinačnih useljavanja tijekom 18.stoljeća bilo je zacijelo više jer je naših puškara bilo i na nizozemskim i engleskim brodovima Istočnoindijske kompanije.²⁴ Razmjerno malen broj Hrvata na južnoafričkom tlu tijekom 18. stoljeća objašnjava se time što je Istočno- indijska kompanija držala Cape i Cape Town kao „prolaznu i opskrbnu postaju.”²⁵ Mornarima se pak pružala prigoda za dezertiranje, ako su za to imali razloga i interesa. Ograničavajući čimbenik za veće naseljavanje hrvatskih nezadovoljnika bio je u tome što su i u

²¹ T. A.Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 20.-22.

²² Isto, str. 22.-23.

²³ Isto, str. 23.-24.

²⁴ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 50.

²⁵ Ante Laušić, Hrvatska književna revija 6., 26., Marulić 1993., časopis za kulturu i književnost, Hrvati i hrvatska katolička zajednica u Južnoj Africi, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb 1993., str. 931.

ovim pothvatima „preferirani“ Nizozemci, Englezi, Nijemci i građani drugih protestantskih zemalja. Raspuštanjem Istočnoidijske kompanije (1798.) i engleskim preuzimanjem vlasti nad čitavom kolonijom Cape (1806.) još jače će se osjetiti ovaj diskriminacijski stil. Prednost pred Hrvatima imat će i pripadnici drugih protestantskih sljedbi iz Njemačke, Švedske, Švicarske, a o Englezima i Nizozemcima da i ne govorimo.²⁶

2. 2. 2. Dubrovački moreplovci na jugu Afrike

Premda su u Cape Town, gotovo isključivo, pristajali brodovi vlasništvu VOC-a, potkraj 18. i početkom 19. i dubrovački jedrenjaci plovili su tim morima. Tako je između 6. i 7. studenog 1795. godine jedrenjak pod zastavom sv. Vlaha, uplovio u luku Port Louis na otoku Mauricijusu, oplovivši prije toga Rt Dobre Nade. Brod se zvao Costanza, a posada od 25 mornara bila je pod zapovjedništvom kapetana Josipa Fiskovića (Joseph Christofor Fiskovic) koji je s Constantom isplovio 10. svibnja 1795. iz Livorna.²⁷

Osam godina poslije mali jedrenjak, imenom La Sovrana, od 120 tona, pod zapovjedništvom kapetana Vicka Cibilića (Vincenzo Zibelich) i sa 14 članova posade, uključivši i kapetana, uplovio je u Cape Town 7. veljače 1804. Po nesreći, kapetan Cibilić iz nepoznatih je razloga umor u Cape Townu 26. ožujka iste godine, i brod je bez kapetana otplovio u Europu 19. travnja 1804.

Godinu poslije, 1. travnja 1805., još jedan dubrovački jedrenjak, na putu iz Marseillea u dansku koloniju Tranquebar, pristaje u luku Port Luois na Mauricijusu. Ime broda bio je Nemesis, a kapetan broda bio je Pavao Pavalović (Paulo Pvalovich) i imao je posadu od 16 mornara. Dva mjeseca poslije toga, 2. lipnja 1805., jedrenjak pod imenom Terpsichor pod zapovjedništvom kapetana Franje Kopšića (Francesco Tomasao Copsich) i s posadom od 15 mornara pristao je u Port Louis na Mauricijusu. Radilo se opet o malom brodu čija je nosivost bila svega 200 tona.²⁸

Kako još nije bilo Sueskog kanala, svi su spomenuti, a i ostali brodovi na putu za Daleki istok, morali oploviti Afriku, odnosno Rt Dobre Nade. U to doba ratova u Europi brodovi neutralnih država često su unajmljivani za nošenje tereta, što se očito smatralo sigurnijim, pa je dobra zarada vjerojatno bila jedan od ključnih, ako ne i jedini razlog, da se relativno malim dubrovačkim brodovima isplatilo ploviti tim opasnim morima. Nema podataka da se bilo tko od

²⁶ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 50

²⁷ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 25.

²⁸ Isto, str. 25.-26.

posade s naših brodova iskrcao i ostao živjeti bilo u Cape Townu, bilo na Mauricijusu, osima kapetana Vicka Cibilića, koji je pokopan u Cape Townu.

Francuskom okupacijom i gubitkom nezavisnosti Dubrovnika, dubrovački brodovi čini se više nisu plovili oko Afrike, tako da sve tamo do druge polovice 18.st u Cape Towna, a ni Mauricijusa ne nalazimo više hrvatske brodove. Tek u svibnju 1878. iz Cardiffa u Velikoj Britaniji dolazi brod Lada u Cape Town. Brodom je zapovijedao kapetan Gabriel Francisco Madenich, rodom iz Istre. Zamalo točno deset godina poslije Lada opet dolazi u južnoafričke vode, no, po nesreći, nakon sudara sa švedskim brodom, uništena je. Dva mjeseca poslije toga, njezin kapetan Madenich, u 56. godini, umire u bolnici u Port Elizabethu Brodska nesreća vjerojatno je pridonijela njegovoj smrti.²⁹

2. 2. 3. Dolazak Hrvata u Cape Town

Cape (Kaap de Goede Hoop), naseobina i vrlo važna opskrbna postaja VOC-a, imala je 1795. oko petnaest tisuća stanovnika. Gotovo svi oni, osim robova i francuskih hugenota (ti posljednji došli na jug Afrike 1688.) bili su službenici ili bivši namještenici VOC-a.

VOC je pod svaku cijenu nastojala da Cape poprimi nizozemski karakter i u političkom upravnom i u jezičnom smislu. Iz tih razloga francuski jezik hugenota trebao je nestati iz upotrebe što prije, što se nekoliko naraštaja poslije i dogodilo. Istovremeno bivši kompanijini djelatnici njemačkoga, ali i drugog podrijetla morali su redovito ženiti nizozemske djevojke. Rimokatolici su morali krstiti djecu u reformiranim nizozemskim, odnosno protestantskim, kalvinističkim crkvama te posjećivati nedjeljne crkvene obrede također u tim crkvama. No, kao rezultat političkih prilika u Europi, Englezi okupiraju Cape 1795. godine i tu ostaju do 1803., kada izravnu vlast preuzima nizozemska država jer je u međuvremenu 1799. VOC bila rasformirana. To pak nije bilo duga vijeka jer su već 1806. Englezi ponovno vraćaju, da bi ovaj put ostali na jugu Afrike više od 140 godina, u neku ruku sve do izbora 1948., odnosno do 1961. godine, kada je proglašena Južnoafrička Republika.

Već 1806. u Capeu se nalazi oko 25000 stanovnika, koji su podrijetlom bili većinom Nijemci, Nizozemci i Francuzi, a među njima i nekoliko naših ljudi. Njihova su se djeca rodila u Africi, pa prema tome nisu bili Europljani, nego su se smatrali bijelim stanovnicima Afrike, ili, kako su sami sebe zvali, Afrikanderima (Africaanderi). Od njih je s vremenom nastali današnja

²⁹ T.A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 26. -27.

etničko- nacionalna skupina poznata pod imenom Afrikaneri (Buri), kojih danas ima u Južnoafričkoj Republici blizu tri milijuna.³⁰

U prvoj polovici 19. stoljeća, točnije rečeno 1829., s još dvojicom Talijana dolazi u Cape, krunsku koloniju, Jeronim Marinković iz Istre, odnosno okolice Trsta. Taj mladi 24-godišnji Istranin, rodio se 11. veljače 1805., izabire Wilowmore, područje Capea, blizu današnjeg gradića George, gdje je našao posao i odlučio se nastaniti. Zdravom i mladom poljodjelcu nije bio problem naći suprugu, pa se Jeronim ženi djevojkom nizozemskog podrijetla, Hester Adrianom Cerlinom Hitge. Iz tog braka rađa se osmero djece, šest sinova i dvije kćeri. Marinkovićeви potomci, koji su sada poznati kao afrikanska obitelj Marincowitz, još žive u Južnoafričkoj Republici i još posjeduju famu Vrolijkheid, na kojoj je njihov pradjed počeo raditi davne 1829. godine. Marinkoviće je doživio duboku starost od 85 godina i tri mjeseca. Umro je na vlastitoj farmi 13. svibnja 1890. godine.³¹

Useljavanje Hrvata na ove južnoafričke prostore do 1870. može se smatrati pojedinačnim, neorganiziranim i profesionalno neodređenim.³²

Budući da je otkriće zlata i dijamanta bilo još daleko, kolonija Cape u dobrom dijelu 19. stoljeća nije bila osobito privlačna za emigrante, izuzev za farmere za koje su kolonijalne vlasti pokazivale poseban interes, pa su štoviše, zemljoradničkoj populaciji iz protestantskih zemlja često plaćali i put do Cape Towna, odnosno Durbanu.³³

Osim o Nikoli Matkoviću iz Dubrovnika, vlasniku gostionice iz Cape Towna između 1860 i 1868. i njegovu bratu mornaru Pavlu, te stanovitom Gašiću, također Dubrovčaninu (u drugoj južnoafričkoj britanskoj koloniji Natalu), izori nisu ostavili drugih tragova.³⁴

Poznata su imena i dvojice Bračana, Vice Vladislavića, koji je došao u Južnu Afriku 1865. i Jerka Ljubetića koji je stigao 1867. godine.³⁵

Uglavnom, naši zemljaci koji su se našli na južnoafričkom prostoru, posebice oni iz vremena službe u Istočno- Indijskoj kompaniji, bili su približno jednako zastupljeni iz sjeverne i primorske Hrvatske. Taj se odnos narušava početkom 19.st. i većina Hrvata u Južnoj Africi vuče podrijetlo iz Istre i Hrvatskog primorja, da bi od devedesetih godina 19. stoljeća većinu

³⁰ T.A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 26. -27.

³¹ Isto, str. 29.- 30.

³² A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 50

³³ Isto, str. 50

³⁴ Isto, str. 50.- 51.

³⁵ I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 226.

sačinjavali Hrvati iz Dalmacije, odnosno iz južne Hrvatske.³⁶ U to vrijeme njihovo glavno zanimanje je bila poljoprivreda.³⁷

Kako je bijelaca za ekonomski razvoj zemlje bilo relativno malo, engleske su vlasti nakon 1806. željele povećati imigraciju, no poželjni useljenici bili su ponajprije Englezi, odnosno Britanci, a nikako ne naši ljudi. Kao rezultat takvih prilika u koloniji Cape i prilika u Europi, uključivši tu i imigracijsku politiku engleskih vlasti, naši ljudi, sve tamo do otkrića dijamanta, dolazili su u južnu Afriku kao pojedinci, a ne u skupinama. Naime, Južna Afrika, prije otkrića zlata i dijamanta, nije ni izdaleka bila tako poželjan cilj emigrantima iz Europe kao što je to, npr. bila Amerika.³⁸

3. JUŽNA AFRIKA I HRVATI OD SREDINE 19. ST. DO POČETKA PRVOG SVJETSKOG RATA

3. 1. Otkriće dijamanta

Sredinom 19. stoljeća u Južnoj Africi počele su se graditi željezničke pruge. Intenzivna će gradnja željeznica potrajati sve do konca 19. stoljeća i u gradnji će, uglavnom oko 1890. i 1895. godine sudjelovati i manji broj Hrvata, poglavito na pruzi od današnjeg Maputa (Delagos Bay) do Pretorije, a i na pruzi prema nekadašnjoj Rodeziji (Zimbabve). No, prvi velik događaj od izvanredne gospodarske važnosti za Južnu Afriku u 19. stoljeću dogodio se kad je petnaestogodišnji dječak Erasmus Jacobs, igrajući se uz Orange River (rijeka Oranje) 1866., pronašao lijepi kamenčić, koji je nakon analize u Cape Townu identificiran kao dijamant težine 21, 75 karata. Taj nalaz vjerojatno bi prošao nezapažen da tri godine poslije jedan crnački pastir nije našao dijamant od 83, 25 karata, također na obali rijeke Oranje.³⁹

Već 1872. na tom mjestu skupilo se pod šatorima i limenim stračarama oko pedeset tisuća ljudi, sa željom da se obogate što je moguće više i prije. Većina tih ljudi doslovce je nahrupila na jug Afrike iz Engleske i Amerike, no, bilo je tu pustolova iz Australije, Kanade i ostalih europskih zemalja, pa tako, gotovo neizbježno, i naših ljudi iz Hrvatske. Povijest Južne Afrike bilježi da je tih ljudi mnogo došlo, ali ih je malo dobro prošlo. Nije gotovo ni potrebno

³⁶ A. Laušić, Hrvatska književna revija 6., 26., str. 933.

³⁷ V. Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 256.

³⁸ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 31.-32.

³⁹ Isto, str. 35.

spominjati da su Hrvati bili oni koji nisu dobro prošli. Razlog je bio da naši ljudi nisu govorili engleski, bili su slabo obrazovani i u priličnom broju nepismeni, pa su u Južnu Afriku stizali sa zemlje, onako iz muke, trbuhom za kruhom.⁴⁰

Pisane tragove o Hrvatima na jugu Afrike nalazimo i u putopisnoj knjizi „Od Capstadta u zemlji Mašukulumba“ tiskano u Beču 1890.), češkog liječnika dr. Emila Holoba, koji je potkraj prethodnog stoljeća višekratno boravio (posljednji put 1883.- 1887.) Putopis je u nastavcima izlazio u Beču, a neke njegove dijelove preuzimao je list „Naša sloga“ koji je na hrvatskom jeziku izlazio u Trstu. U broju od 17. travnja 1890. Holob piše da „u Kimberleyu im mnogo naših Istrana, Hrvata koji su se tamo zaputili da poštenim svojim trudom i radom u tim dijamantnim rudokopima zasluže koju svoticu novca, što je mnogima kako čujemo i za rukom pošlo.“ U brojanju Hrvata u Kimberleyu mnogo bi nam koristilo kad bismo znali što znači ovo Hobolovo „mnogo naših“, tj. koliko je to mnogo?⁴¹

Određen broj naših ljudi nije ni uspio stići do Kimberleya,⁴² a nije možda bio ni zainteresiran za životni i radni kaos u tom mjestu, pa su ostali raditi kao poljodjelci s malim, ali sigurnim plaćama.⁴³

Prema popisu stanovništva u koloniji Cape iz 1875. saznajemo da je, što se tiče doseljenika, tu bilo:

Tablica 1. – Doseljenici u Južnu Afriku iz 1875. –Austrija, Mađarska i Italija

	Muškaraca	Žena
Iz Austrije	14	4
Iz Mađarske	2	-
Iz Italije	68	11

- prema ovoj tablici možemo zaključiti kako je većina iseljenika koji su emigrirali te godine bilo upravo iz Hrvatske jer su hrvatske zemlje bile pod austro- ugarskom vlašću, a poznato je da su se naši iseljenici koji su došli na teritorij Južne Afrike pisali da su Austrijanci, prema tome upravo je u tim godinama iz Austro- ugarske, ali i Italije emigriralo najviše Hrvata, samo što su se oni vodili kao emigranti drugih država

⁴⁰T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 36.-37.

⁴¹ Ante Laušić, Migracijske i etničke teme 19. (2003.) 2/3, Hrvatska katolička misija u službi Hrvata u Južnoj Africi, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 2003., str.241.

⁴² grad koji je dobio ime po tadašnjem britanskom državnom tajniku za kolonije lordu Kimberleyu, nastao je na brežuljčiču koji je doslovce nestao zbog kopanja dijamantata, na njegovom se mjestu stvorila famozna Velika rupa koja će s vremenom dosegnuti dubinu od oko 800 metara i postati jedan od najbogatijih rudnika dijamantata u svijetu

⁴³ T. A.Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 36.

Čini se da su doseljenici iz Mađarske i Austrije većim dijelom bili naši ljudi, što se odnosi i na one iz Italije. Zaključak je napravljen na temelju plaća koje su primali i koje su bile između pet i sedam šilinga bez hrane mjesečno. Istodobno su doseljenici iz Njemačke, Švedske i Norveške primali između jednog i pol i gotovo tri šilinga dnevno. Drugim riječima, da se radilo o pismenim Austrijancima njemačkoga podrijetla, oni bi primali manje-više iste plaće kao i njihovi zemljaci iz Njemačke.⁴⁴

Uvjeti rada u Kimberleyu bili su, da se blago izrazimo, teški. Kako su zaštitne mjere pri radu bile loše ili uopće nisu postojale, tu je bilo dosta nesreća, pa zato i smrtnih slučajeva u rudnicima. U *Veliku rupu*⁴⁵ spuštalo se konopcima, na kojima su klizali vagoneti i dovozili rudare, a odvozili iskopanu zemlju. Kako je *rupa* postojala sve dublja, tako su se i opasnosti povećavale, pa nije bila rijetkost da su se vagoneti sa zemljom strovaljivali na rudare koji su njoj radili. Prema starim matičnim knjigama iz Cape Towna i grada Kimberleya, već ranih 1880-ih godina neki od naših ljudi ostavili su kosti u rudnicima. Većina od njih bila je u cvijetu mladosti, neoženjeni, bez sredstava ili bilo kakve pokretne ili nepokretne imovine. Među njima su bili Pavle Matić, rudar koji je izgubio život u rudniku u 28. godini života, slijede Nikola Milutinović (Dubrovnik), koji je poginuo u 26. godini, zatim Tripo Vučinović, Juraj Dabrović, Ivan Feretić i tako dalje. No, novopridošlice su stalno stizale, pa tako oko 1886. godine dolaze braća Postić iz Voloskog kod Rijeke. Oko 1890. dolazi i Nikola Stipić iz Slanoga, sa svojih deset prijatelja, na rad u Kimberley. Nekoliko godina poslije, 1896. Armanda Paulić (Pavlić) radio je u kompaniji DeBeers⁴⁶, tada već glavnom čimbeniku u proizvodnji dijamanata u južnoj Africi.⁴⁷

Ovdje je, kao uostalom i u drugim hrvatskim kolonijama diljem svijeta, vladala zakonitost da su se neki pojedinci selili dalje, drugi odlazili kućama da se žene i opet vrate u Južnu Afriku, a neki su se zauvijek vratili u domovinu. Oni pak koji su se stalno naselili u Južnoj Africi radili su, prije nego je otkriveno zlato, kao rekosmo, na raznim poslovima u Istočno-Indijskoj kompaniji, ali je većini nakon njezinog dokinuća glavno zanimanje bila poljoprivreda. Od godine 1895. kada je doseljavanje postalo češćom pojavom (posebice ljudi iz Dalmacije i Hrvatskog primorja), naši su zemljaci postali glavnom radnom snagom na građevnim radovima i izgradnji cesta, luka i naselja, a poglavito na izgradnji željezničke pruge od Cape Towna na jug prema unutrašnjosti, primičući se tako i svojim trajnim nastanjenjem prema Johannesburgu i

⁴⁴ T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 37.- 38.

⁴⁵ Velika rupa, eng. Great Hole, nastala je kopanjem dijamanata u 19. st., današnja dubina rupe je oko 800 metara, do 1914. tu iskopano je oko 3 tone dijamanata

⁴⁶ De Beere Consolidated Mining- kompanija za preradu i prodaju dijamanata nastala 1888. u koju se udruživali mali individualni kopači, poslovni sindikati te neke manje kompanije, postoji i danas i jedna je od najpoznatijih i najvećih koja drži monopol nad većinom dijamanata u svijetu

⁴⁷ T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 38.- 39.

Pretoriji.⁴⁸ Hrvati koji su se naselili u Pretoriji obrađivali su zemlju i razvili se u uspješne farmere i proizvođače prehrambenih proizvoda (George Sinovich).⁴⁹

Životne prilike u Kimberleyu između 1870. i 1880. bile su teške. Ljeti su temperature bile visoke i prašina što iz dijamantnih iskopina, što s ulica, činila je život vrlo neudobnim. Sve namirnice, kao i ostale potrepštine, bile su loše kvalitete i jako skupe. No, nakon, 1880. grad se konsolidira, a 1885 dolazi do njega i željeznica. Od mase individualnih kopača dijamanta, preko malih rudarskih poslovnih sindikata, stvaraju se kompanije, a one s fuzijom konačno prerastaju 1888. u dijamantnog giganta. No, s povećanom proizvodnjom dijamanta pojavili su se i problemi krijumčarenja, odnosno krađe. Da bi se ti spriječilo, radnici su morali stanovati u ograđenim radničkim nastambama, iz koji su mogli izaći samo uz propusnicu koju je trebalo tražiti najmanje 24 sata unaprijed. Od radnika koji su željeli izaći zahtijevalo se da progutaju odgovarajuće sredstvo za čišćenje, da ne bi iznosili progurane dijamante i na taj ih način otuđili.⁵⁰

3. 2. Otkriće zlata

Nekako u isto vrijeme kad je dijamantna groznica u Kimberleyu bila u punom jeku, u brdima istočnog Transvaala⁵¹ pronađeno je 1873. zlato aluvijalnog podrijetla. Nije potrebno ni spomenuti da je nalaz izazvao zlatnu groznicu. Ponovno su svi mogući tragači za rudama, kopači zlata i razni pustolovi krenuli u potragu za pustolovom. Bili su to pripadnici gotov svih nacija Europe, a pojedinci, kopači s iskustvom, došli su čak iz daleke Kalifornije i Australije. Glavna nalazišta bila su u planinama istočnog Transvaala, na mjestu koje je dobilo ime Pilgrim`s rest, i to malo mjesto i danas postoji kao gradić od naročite povijesne i turističke važnosti za Južnoafričku Republiku.⁵²

Otkriće zlata, međutim, namamilo je doseljenike u novootvorene rudnike kao i čvrsto jamstvo trajnijeg zaposlenja. Tako će se, nakon potpuno dogotovljene željezničke mreže, većina naših iseljenika u Južnoj Africi naći od godine 1870. izravno ili neizravno u rudarskoj industriji, a tek je jedan mali broj ostao na farmama. Zbog primitivnih tehničkih uređaja i veoma loših

⁴⁸ A. Laušić, Hrvatska književna revija 6., 26., str. 933.

⁴⁹ I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 227.

⁵⁰ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 39.- 40.

⁵¹ Transvaal- nezavisna afrikanska (burska država) koja je nastala 1852., priznata i od strane kolonijalista Engleza pošto je velikom seobom Afrikanera (Bura) na sjever bila dobrano izvan dosega engleskih kolonijalnih vlasti

⁵² T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 45.

radnih uvjeta znatan broj rudara gubio je živote, bio invalidiziran ili obolijevao od profesionalnih bolesti. Samo su rijetki u rudnicima izdržali dulje od deset godina. O tome bjelodano svjedoče mnogi nadgrobni spomenici u Johannesburgu i drugim rudarskim sjedištima, gdje se može lako utvrditi da su rudarski radnici umirali između 30. i 40. godine.⁵³

Radni uvjeti u rudnicima bili su vrlo teški. U tim radnim danima nije bilo zaštitnih mjera pri radu, pa je bilo dosta nesretnih slučajeva. Pored toga, bušenje, kopanje i dinamitiranje rudače proizvodilo je dosta prašine u podzemnim iskopnima tunelima i rovovima, koju su rudari udisali. Kao se radilo o kvarcu, odnosno uglavnom silicijevu dioksidu, rudari su počeli obolijevati od silikoze pluća (rudarski phthitis). Da stvar bude još gora, Johannesburg je snašla velika nesreća kad je 16. veljače 1896. u Braamfontein (Johannesburg), u deset željezničkih vagona, stiglo 2214 sanduka dinamita. Idući dan dinamit je bio istovaren i doveden pred skladište. No, skladištari su bili na (poduljem) ručku, pa je teret vraćen u željezničke vagone. Slijedila su gotovo tri dana tipične ljudske gluposti, nemara i natezanja da bi 19. veljače 1896. došlo do sudara jednog dolazećeg vlaka s onim u kojem je bio dinamit, što je izazvalo eksploziju svih 2241 sanduka dinamita. Smatra se da je tom prilikom poginulo 78 ljudi (bilo je i 20 neidentificiranih dijelova tjelesa), 700 ih je bilo ranjeno, a više od 1500 stanovnika Johannesburga ostalo je bez krova nad glavom. Među poginulima navodno je bilo i Hrvata. Prema Nenadu Golu, poginuo je Mate Dobrić, a bili su ozlijeđeni Ivan Vidas iz Hreljina, Mate Prpić i Ivan Blažinčević iz Grižana, skupa s jednim Omišljaninom i još šest Dalmatinaca.⁵⁴

Otkriće zlata stvorilo je mogućnost zaposlenja u novoostvarenim rudnicima i to je bio presudan trenutak za doseljavanje hrvatskih doseljenika u Južnu Afriku i stvaranje kolonija u Johannesburgu. U rudnicima su radili isključivo doseljenici iz Dalmacije, i to najveći dio s poluotoka Pelješca, zatim Neretljani i stanovnici sjeverne i južne strane Biokova. Oni koji su uspjeli sačuvati život i zdravlje zadržali su se na tom poslu dulje vrijeme, dok nisu zaradili nešto novca s kojim su se poslije počeli baviti trgovinom. Dio bivših rudarskih radnika orijentirao se na proizvodnju mesa i mesnih prerađevina. Oni koji su se naselili u Pretoriji pretežno su se bavili pomorstvom, osim grupice doseljenika s otoka Brača koji su obrađivali zemlju i razvili se u najbolje farmere. Ekonomski, njihov je položaj bio daleko sigurniji od položaja onih koji su radili u rudnicima, jer su uvjeti rada bili mnogo bolji, a poljoprivredni proizvodi imali su na tržištu stalno visoku cijenu.⁵⁵ U mnogim rudnicima zlata, bakra, azbesta,

⁵³ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 53.- 54.

⁵⁴ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 59.- 60.

⁵⁵ V. Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 257.

platine..na tlu provincije Transvaal radili su hrvatski iseljenici s otoka Visa, Brača, Korčule i Makarskog primorja, a jedan dio njihovih sunarodnjaka u vlastitim trgovačkim dućanima.⁵⁶

Početakom 1870-ih i nekoliko je naših iseljenika okušalo sreću u potrazi za zlatom. Tako prof. dr. Malherbe u svojoj knjizi *Obiteljska imena južnoafričke nacije* spominje Antuna Petra Jeržića, koji je došao u južnu Afriku 1873., vjerojatno iz okolice Zagreba. Iz matičnih knjiga umrlih saznajemo da su po istom poslu u Afriku nastanili Andrija Lazarević (Andrew Lizerevich), Nikola Šuperina, Antun Dabović, Ante Dondović, a kasnije u Pilgrim`s restu stižu i Miho i Julius Kuculo te Petar Lopin. Oba Kucula umiru u Pilgrim`s restu i njihov je nadgrobni spomenik još danas u dobrom stanju na starom groblju u tom mjestu.⁵⁷

Zlata je, po nesreći, uglavnom uskoro nestalo iz tog ugodnog i zdravog planinskog mjesta jer su se nalazišta prilična iscrpila u roku od nekoliko godina. No, 3.lipnja 1883. zlato je pronađeno u dolini *De Kaap* ili *Dolini smrti*, kako su je zvali u to doba. To je prouzrokovalo daleko veću zlatnu groznicu nego u relativno nedalekom Pilgrim`s restu. Među ostalima našli su se tu i braća Barber, koja su tu 1884. pronašla vrlo bogatu zlatnu žilu, nazvanu Barber`s reef. Po toj dvojici grad koji se podigao na tom jestu dobio je ime Barberton.⁵⁸ Spominju se i Nikola Valković iz Istre, Andrija Tuhtan, Ivan Laznibata te braća Šurina.⁵⁹

Početakom 1886. godine, nešto više od 400 km prema zapadu, na mjestu koje je poznato pod imenom *Witwatersrand*⁶⁰ ili doslovce prevedeno *Hrvat bijelih voda* na nadmorskoj visini višoj od 1700 metara, pronađene su zlatne naslage koje će zauvijek promijeniti sudbinu Južne Afrike, a s tim i opstanak dviju burskih republika, Transvaala i Orange Free Statea. Sve dijamantne i zlatne groznice iz prijašnjih godina nisu bile ni blaga sjena onoga što će se dogoditi na tom mjestu, pedesetak kilometara južno od tada već postojeće Pretorije. Premda je tu zlata bilo i prije, zaslugu za otkriće glavne zlatne žile dobio je George Harrison, kopač i tragač za zlatom iz Australije koji je svoj nalaz, nedugo nakon toga, prodao za dvadeset randa⁶¹ i nakon toga otputovao dalje.⁶²

U to fantastično bogato područje ubrzo su nagnule gomile ljudi iz svih krajeva svijeta, koji tu podigoše grad šatora i baraka koji će poslije, pod dvojici burskih državnih povjerenika,

⁵⁶ A. Laušić, *Hrvatska književna revija* 6., 26., str. 933.

⁵⁷ T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 46.

⁵⁸ Barberton- grad nazvan po dvojici hrvatske braće Barber koji su 1884. pronašli vrlo bogatu zlatnu žilu, tu je kasnije podignut grad

⁵⁹ T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 49.

⁶⁰ opis mjesta na kojemu je pronađeno najviše zlatnih naslaga u Južnoj Africi, tu je kasnije podignut Johannesburg- najveći južnoafrički grad kojeg su ispočetka naselili razni tragači za zlatom iz cijelog svijeta, nazvan je po dvojici burskih državnih povjerenika

⁶¹ rand- novčana valuta koja i danas vrijedi u Južnoafričkoj Republici, današnja vrijednost mu je otprilike ista kao i hrvatska kuna

⁶² T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 49.- 50.

Johannesu Rissiku i Christianu Johannesu Joubertu, dobiti ime Johannesburg. Njih je dvojicu iz Pretorije predsjednik Republike Transvaal Paul Kruger⁶³ poslao da izvide o kakvu se to nalazu zlata radi i da ga izvijeste o rezultatima istrage. Tri godine kasnije, tijekom 1889. Johannesburg postaje najveći grad, ili, bolje rečeno, naselje u Južnoj Africi. Do kraja godine iskopano je više od 1250 kilograma zlata, što bi danas vrijedilo oko 19 milijuna južnoafričkih randa. Nije stoga čudo da je među tisućama pridošlica u novi grad Johannesburg došao i veći broj Hrvata.⁶⁴

Početakom 1880-ih godina Hrvati su počeli dolaziti u nešto većem broju u Južnu Afriku. U većini slučajeva putovalo se preko engleske luke Southampton brodovima koji su, u ono doba, redovito plovili između Europe južne Afrike. Popisi putnika iz arhiva u Cape Town spominju da su neki J. Kristić i L. Satalić stigli u Cape Town 20. travnja 1880. brodom Durban. Kasnije dolaze T. Lučić, neki Kovačić, Ante Kraljević, gđa Šubara, A. Stipković, J. Natalić i J. Veić te Antonio Radeljević. Već 1883. ima i povratnika, koji su putovali iz Južne Afrike u Europu. Treba spomenuti da popisi u arhivu u Cape Towna nisu potpuni, pa tako nije bilo moguće dobiti točan popis svih onih koji su dolazili u južnu Afriku u to doba. Da je tako, svjedočio i dolazak Marka Baleta iz Grabovca, kod Imotskog, 1889., kojega nije bilo na popisima putnika. Nakon što se iskrcao u Cape Townu, čuo je za dijamentne rudnike u Kimberleyu, pa je odlučio i otići tamo. No, problem je bio da nije imao novca za željezničku kartu, pa se onda dao na put od više 600 milja (oko 1000km)...pješice. Na svu sreću to se dobro završilo, premda u to doba pješčenje na takvim udaljenostima baš i nije preporučljivo. Na sličnu pustolovinu dao se i Antun Lukšić koji je propješčio od Durbana do Johannesburga. Tijekom 1891. Jure Sinovčić, mornar po zanimanju, dolazi preko Durbana u južnu Afriku s tovarom konja za Transvalsku, odnosno ondašnju Južnoafričku (bursku) Republiku. U 20. st. Sinovčići prekravaju ime u Sinovich, jer je Sinovčić bilo Englezima, odnosno Južnoafrikancima bilo teško izgovarati. Jure Sinovčić ispočetka je radio na gradnji željezničke pruge, da bi poslije postao vrtlarom kod predsjednika burske Republike Transvaal, Paula Krugera.⁶⁵

Svi novodošli Hrvati nisu dolazili izravno iz Hrvatske, stanovit broj njih stizao je i iz SAD-a, poneki iz Australije, a nekim ne i velik broj, iz Egipta. Ti posljednji su ili radili na izgradnji Sueskog kanala ili su bili potomci onih koji su ga u 1860- im godinama gradili. Među Hrvatima koji su došli iz SAD-a bili su: Vicko Vukovac, Nikola Primić, Nikola Baburica, Jakov Perhat i Jure Vilac. Iz Australije pak dolaze Antonio Tomašić- Dežević, Ivan Vojković,

⁶³ Paul Kruger, predsjednik Transvaala, smatra se danas graditeljem afrikanske nacije, zaštitnik Afrikanera (Bura), jedan od utemeljitelja i začetnika zlatne groznice i jedan od suosnivača Johannesburga te najzaslužnijih za njegov razvoj, predvodio Bure u Burskim ratovima protiv Engleza

⁶⁴ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 50.- 51.

⁶⁵ Isto, str. 51.- 52.

Ivan Letić, Marko Brojčić i Petar Bilis. Godine 1902. iz Egipta dolazi Ante Busanić. No, jedan od najzanimljivijih naših ljudi, došao u južnu Afriku između 1890. i 1895., nedvojbeno je bio Pavle Vidas iz Hreljina u Hrvatskom primorju. Vidas je napustio domovinu 1883. i otišao u Argentinu, Vrativši se doma, nakon stanovitog vremena, on opet 1888., odlazi u Argentinu, a potom preko Brazila u Australiju. Iz Australije Vidas, truhom za kruhom ide 1894. u SAD, gdje je čuo o otkriću zlata u Johannesburgu. Iste godine on se odluči putovati u Južnu Afriku, kamo stiže sredinom godine. On je otvorio vlastiti lokal. No, usprkos pokušajima da se otme konkurenciji *Talijanaša*,⁶⁶ Vidasu nije dobro išlo i, primoran prijavama, zbog nelegalne prodaje pića te sudskim procesom, na kojem je doduše proglašen nevinim, on prodaje svoj lokal nekim našim iseljenicima i odluči se vratiti preko Londona, Pariza i Milana doma u Hreljin.⁶⁷

Premda procjene opravdano ukazuju da je u Južnoj Africi prije stotinjak godina živjelo oko 2000 Hrvata, nijedan izvor, nažalost, to ne potvrđuje.⁶⁸ Oko 1886. računamo da je u Južnoj Africi bilo dvjestotinjak Hrvata, no već početkom idućeg desetljeća, 1891.- 92., taj se broj znatno povećava. Iz popisa stanovnika za cape of Good Hope, krunsku koloniju, iz 1891., pod naslovom *Mjesta rođenja stanovnika u detalju*, saznajemo daje samo u toj koloniji bilo 229 osoba iz Austro-ugarske, dvije iz Srbije i 285 iz Italije. Nažalost takva popisa za burske republike nema, premda je vjerojatno većina naših ljudi živjela i radila u Johannesburgu i oko njega.⁶⁹ Nepouzdanost podataka o mogućem broju hrvatskih iseljenika u ovo doba pokazuje i navod uvaženog statističara Josipa Lakatoša, kada tvrdi da ih je moglo biti svega 200- 250.⁷⁰

Na temelju tih i još nekih drugih podatak i procjena, a imajući u vidu spoznaju o okolnostima pod kojima se moglo useljavati i iseljavati. Mnogi procjenitelji nisu daleko od istine da je oko godine 1900. na tlu Južne Afrike moglo biti blizu 2000 useljenih osoba.⁷¹

Gotovo da ne treba ni spominjati kao su Hrvati iz Dalmacije i Bosne i Hercegovine, u to doba, bili službeno smatrani Austrijancima, Primorci Mađarima, a Istrani Talijanima. Premda su naši rani useljenici u Južnu Afriku bili iz Istre i Hrvatskog primorja, većina onih koji su došli u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća, bili su iz Dalmacije. No, bilo ih je i iz Zagreba i okolice, nekoliko iz Like Slavonije te Bosne i Hercegovine. Listajući razne zapise u arhivima Južne Afrike saznajemo da su Hrvati iz Dalmacije došli s Brača, Korčule, Pelješca i Visa, zatim iz priobalnih gradova, Splita, Zadra, Šibenika, Makarske, Dubrovnika, Kotora, Tivata, Budve,

⁶⁶ Talijanaši- iz Dalmacije, često su otvarali lokale slične onima što su ih otvarali Hrvati (Vidas), pa su ih naši ljudi zbog konkurencije morali zatvarati

⁶⁷ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 52.-58.

⁶⁸ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 51.

⁶⁹ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 58.

⁷⁰ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 52.

⁷¹ A. Laušić, Hrvatska književna revija 6., 26., str. 932.

Herceg- Novog, Podgore te iz sela oko Imotskog. Primorci i Istrani dolazili su iz Rijeke, Hreljina, Crikvenice, Malog i Velikog Lošinja, Cresa, Pule, Voloskog kod Opatije okolice Trsta i tako dalje. Većina tih ljudi bila je nepismena išla raditi u rudnike zlata. Računa se da je do 1930. oko trideset tisuća rudara raznih narodnosti pomrlo od bolesti. Među njima je bilo samo do 1908. i šezdesetak Hrvata.⁷² Posebna priča hrvatskih iseljenika je ona s otoka Brača. Njih se iselilo u 19. i 20. st. oko 8000 žitelja. Radi lakše egzistencije i boljeg života gotovo polovina stanovništva je napustilo otok. Velik broj Bračana utočište je našlo u Južnoj Africi.⁷³

Od početka 20. stoljeća naši ljudi potpuno napuštaju rudnike, pa oni i njihova djeca postaju obrtnicima, malim trgovcima, vlasnicima takozvanih „Kaffir eating houses“, malih restorana u kojima su se hranili crnci, a nerijetko ih srećemo kao u nosne zemljoradnike, vlasnike koncesija i tvornica. Bilo ih je, a danas ih je još više koji su se sa svojom imovinskom i obrazovnom razinom uzdigli iznad prosjeka.⁷⁴

Tih dvije, tri tisuće Hrvata „na dnu Crne zemlje“, pouzdano nisu bili, niti su mogli biti, ni destruirajući ni konstituirajući čimbenik glavnine hrvatske dijaspore. O njima se, svejedno, itekako moralo voditi računa. To se posvuda čulo zbog njihova bezrezervnog opredjeljenja u Burskom ratu.⁷⁵

3. 3. Anglo- burski rat

S otkrićem zlata u Transvaalu, a naročito u Johannesburgu, Afrikaneri (Buri) postali su ozbiljno zabrinuti. U načelu, nisu oni imali mnogo protiv zlata, uostalom država je bila praktički pred bankrotom, no brinulo ih je što zlato donosi. Zbog toga je vlada u Pretoriji, skupa s predsjednikom Krugerom, gledala na razvoj tih događaja s priličnom dozom brige i sumnjičavosti, pogotovo jer je to značilo dolazak velikog broja stranaca u Transvaal, od kojih su većina bili Englezi. No, od 1886. nadalje, usprkos pokušaju da zaštiti položaj Afrikanera u državi, priljev pridošlica u Johannesburgu suočio je predsjednika Krugera sa stvarnošću, a s tim i s društveno- političkim problemima koji su se pojavili na obzorju za burske republike, a osobito za Transvaal. Za engleske imperijaliste predsjednik Kruger i njegova Republika su jednostavno

⁷² T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 58.- 59.

⁷³ Klement Derado, Ivan Čizmić, Bračani u svijetu, Iseljenici otoka Brača, SIZ, za kulturu općine Brač, Zagreb 1982., str. 314.

⁷⁴ A. Laušić, Hrvatska književna revija 6., 26., str. 933.

⁷⁵ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 55.

predstavljali zapreku u ostvarenju njihovih planova da u cijelosti kontroliraju proizvodnju zlata u tranvalskoj republici i tu su zapreku na jedan ili drugi način odlučili otkloniti. Dolazeći problem prava glasovanja za pridošlice (uitlandere) bio je samo isprika u ostvarenju tih planova. Način života i potrebe novodošli ljudi bili su, da se blago izrazimo, drukčiji nego što su Afrikaneri (Buri) smatrali prihvatljivim. Za njih je Johannesburg bio gnijezdo grijeha i bezbožnosti. Kriminal je u tim okolnostima bio uobičajena pojava, pa je Republika Transvaal morala povećati broj policajaca, većinom Afrikanera (Bura), koji su bili poznati pod skraćenim imenom ZARPs (Zuid Afrikaansche Republick Polisie). Ispočetka se do zlata moglo doći relativno jednostavno kopanjem, no ubrzo je rudaču trebalo tražiti sve dublje i dublje. Za to su bili potrebni strojevi, a za kupnju strojeva određeni kapital. Upravo kako su predsjednik Kruger i Afrikaneri predviđali, takvo potencijalno bogatstvo nije izmaklo pažnji graditelja britanskog imperija, među kojima je na jugu Afrike vodeća ličnost bio Cecil John Rhodes. Rhodes, vlasnik jedne od deset velikih zlatnih kompanija i zapravo cjelokupne proizvodnje dijamanata u Kimberleyu, sanjao je o britanskom imperiju u Africi od Cape Towna do Kaira i bio spreman upotrijebiti manje-više sva sredstva da to ostvari. Kao su predsjednik Kruger i njegova Republika Transvaal bili prepreka tim planovima, bilo je samo pitanje vremena kada će se interesi jednih i drugih sukobiti na bojnopolju. Traženje prava glasa za novopridošlice i manjim sukobima između Rhodesovih policajaca i Bura došlo je malo-pomalo, do velikog oružanog sukoba između Afrikanera i Engleza koji je u povijesti poznat kao Burski, odnosno Anglo-burski rat.⁷⁶

Neprijateljstva su započela 11. listopada 1899. s ispočetka veoma lošim rezultatima za Engleze, i trajala sve do 31. svibnja 1902., kada su Afrikaneri mirom u Vereenigingu morali priznati svoj poraz. Rat je koštao Veliku Britaniju gotov 250 milijuna funti, za on doba basnoslovnu svotu. Što se ljudskih gubitaka tiče, Englezi su imali 518 časnika i 5256 poginulih vojnika, 22000 ranjenih te 16000 koji su pomrli od raznih bolesti. Afrikaneri (Buri) istovremeno su imali više od 7000 vojnih žrtava. No, najgore su prošli burski žene i djeca, od kojih je oko 28000 pomrlo u više od četrdeset engleskih koncentracijskih logora.⁷⁷ Više od trećine sveukupnog afrikanskog stanovništva, odnosno više od 115000 Afrikanera (Bura) poslano je u te logore. Čija je svrha bila uskraćivanje bilo kave pomoći afrikanskim (burskim) gerilcima. Od kojih se 20000 borilo do „zadnjega,“ odnosno do primirja potpisana u svibnju 1902. Pored toga Englezi su u borbi protiv burske gerile, iz istih razloga, palili burske domove i farme (više od trideset tisuća farmi je spaljeno), tako da je zemlja bila opustošena. Kako je to bio rat *bijelaca*

⁷⁶ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 62.- 65.

⁷⁷ moderni koncept koncentracijskih logora prvi put su primijenili Englezi u Anglo- Burskim ratovima, kasnije ih je preuzeo nacistički vođa Adolf Hitler

crnci nisu u njemu sudjelovali na bojnim poljima, no mnoge su Englezi naoružali za stražarske dužnosti i za paljenje burskih farmi. Usprkos tome računa se da je više od četrnaest tisuća crnaca izgubilo živote.⁷⁸

3. 3. 1. Hrvati u Burskom ratu

S Afrikanerima (Burima) se, prema dr. Nordbruchu, borilo oko tri tisuće stranih dragovoljaca iz Europe i nešto iz SAD-a, a istovremeno i određen broj Hrvata. Neki drugi izvori (War Museum Blomfontein) smatraju da ih je bilo do pet tisuća. Dvjestotinjak stranih dragovoljaca izgubilo je živote u vojnim operacijama. Od službenih formiranih stranih jedinica, najpoznatije i najbrojnije bile su njemačke, dvije irske, nizozemska i skandinavska. No, samostalne manje jedinice mali su Talijani, Rusi, a državljani Austro-ugarske jednu izviđačku jedinicu, kojom je zapovijedao stanoviti barun von Goldeck i bivši husarski časnik Illich-Ritmeister. Doprinos, ne odveć discipliniranih, stranih dragovoljaca na bojnopolju, usprkos žrtvama, bio je relativno malen, ali je imao veliku vrijednost u internacionalizaciji sukoba. Strane dragovoljce možemo podijeliti u tri skupine: one koje su već živjele u burskim republikama, zatim na dragovoljce koji su došli iz Europe te one koji su već bili državljani burskih republika i zato su u većini slučajeva bili dio burskih jedinica tzv. Komandosa. No, treba spomenuti da je rat imao dva dijela, onaj klasični (1899.-1900.) i onaj gerilski (1900.-1902.). U tom drugom dijelu strani dragovoljci bili su zastupljeni u daleko manjem broju jer su se mnogi 1900. vratili u Europu, odnosno u zemlje iz kojih su došli. Naime, većina stranih dragovoljaca smatrala je da je rat ionako izgubljen i da više nemaju što tražiti u Južnoj Africi.⁷⁹

Što se Hrvata tiče, najviše njih tridesetak aktivno se borilo na bojištima na burskoj strani, no stanoviti broj bio je i u policijskim postrojbama ili na stražarskim dužnostima. Hrvatima se bilo daleko lakše identificirati s „malim“ Burima nego s moćnim Englezima, koje je svijet, a i naši ljudi, smatrao za agresora, pa nema dvojbe da su suosjećali s Burima. Isto se događalo i u europskim državama. Premda su europske vlade zauzele stav neutralnosti prema Anglo-burskom, njihovi su građani mislili drukčije i pokazali to raznim potpornim akcijama, među

⁷⁸ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 67.- 74.

⁷⁹ Isto, str. 76.- 77.

kojima pripadaju strani dragovoljci, te na stotine, ako ne i tisuće dopisnica koje su iz svijeta i iz Hrvatske građani slali predsjedniku Krugeru, iskazujući Burima simpatije. Prema dostupnim podacima, svega jedan Hrvat, neki Grga Gropac, aktivno je sudjelovao na engleskoj strani. Koliko znamo od Hrvata koji su se borili na Afrikanera (Bura) bili su: Frano Barac, Ivan Grošelj, Juraj Danević, Mate Čekalavić, navodno Jure Sinovčić i Mate Potopa. Prema članku Nenada Gola u *Iseljeničkom kalendaru* od 1990., s Afrikanerima su se borili, bili ranjeni, a neki, ako Ulderik Franić iz Vrgorca, blizu Caroline u istočnom Transvaalu i poginuli. Iz privatnih pisama i pisama urednicima ondašnjih novina doznajemo da su ranjeni i nakon toga liječeni u johanesburškoj bolnici: August Rttice, Bakičović, Ivan Deković, Josip Amidel, M. Papić, J. Bartolović, Ivan Jurčić- Komodančić, August Potočnjak i Stjepan Dobrić. Pojedni Hrvati bili su pričuvni burski policajci, kao npr. Anton Grbić, Louis Opotić, Nikola Levanat, Jakov Matulović, Franjo Garžanić i Niko Spaleta. Među ostalima, policajci, odnosno stražari u rudnicima, bili su i Pavle Vidas i Vicko Vukovac. Engleska okupacijska vojska znala je da su Hrvati, u pojedinima slučajevima, sudjelovali u ratu na afrikanskoj strani i u većini simpatizirali s njima, pa su ih se nastojali, pod raznim izgovorima, riješiti.⁸⁰

Tako je nekoliko desetaka (neki izvori spominju 65) naših ljudi bilo deportirano u domovinu, no neki su se i dobrovoljno vraćali kući jer im je rat oduzeo mogućnost rada. U pokrajinskom listu *Podravac* iz Virja navodi se: „U Južnoj Africi udariše Englezi i po Hrvatima, jer stoje uz Bure....Nedavno su po nalogu generala Robertsa pohvatali engleski vojnici sve Hrvate u Johnnesburgu, pa su ih pobacali u tamnice, a drugi dan otpremili ih kao živinu lađom u London. Bilo ih je 65. Iz Londona su ih otpremili u Beč, gdje su se pritužili ministarstvu, a odande su se razišli k svojim kućama...Svi ti naši zemljaci morali su ostaviti svu svoju imovinu u Johannesburgu, a mnogi i žene i djecu.⁸¹

Ipak većina Hrvata uspjela je ostati u Južnoj Africi. Kako je određen broj njih izgubio imovinu u ratu, žalili su se britanskoj vladi u Londonu u nekim slučajevima, u skladu s odredbama mirovinskog ugovora, primili i stanovitu odštetu. Neposredno nakon rata broj onih koji su dolazili u Južnu Afriku iz razumljivih je razloga bio gotov neznatan. Glavni razlog za dolazak malog broj Hrvata nakon rata bila je engleska politika napučivanja Južne Afrike Englezima u kojoj su nastojali promijeniti demografsku sliku zemlju u korist Velike Britanije, odnosno Engleza.⁸²

⁸⁰ T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 77.- 80.

⁸¹ Ante Laušić, *Hrvatske iseljeničke teme*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 1997., str. 33.

⁸² T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 81.

Burski rat bio je središnja tema novinskih izvješća u tim godinama. O sudjelovanju Hrvata u Burskom ratu i odjeku tih zbivanja u našoj periodici opširnije je pisao kasnije Nenad Gol. Još rat nije ni završio, a u novinama nalazimo zabrinjavajuću vijest: „Engleskim brodom preko Rijeke iselilo je iz ove općine 30 osoba u Južnu Afriku, ali se ne zna gdje će se zapravo iskrcati.“⁸³

„Hrvatski pozdrav burskim junacima

Hrvatski Vam pozdrav ponosni junaci,

Borci za slobodu svoje otačbine:

Oružje Vam sreće obasjali traci, Kroz nju ne slobode sunce vam zasine!“

Ovo su stihovi koji su tiskani na dopisnicama u čast i potporu Burima i predsjedniku Krugeru. Te su dopisnice slane u Zagreb s mađarskim poštanskim markama za vrijeme Burskog rata. Neke se i dan danas čuvaju.⁸⁴

Tijekom 1902. godine u Durban stiže Filip Dika (Dicaa) iz Mostara i pokušava se uselit u zemlju. To mu, međutim, nije bilo dopušteno i on nastavlja put prema Mozambiku, gdje će s vremenom odigrati važnu ulogu u gospodarskom životu te portugalske kolonije. Treba napomenuti da je, iz raznih razloga, priličnom broju naših ljudi, sve tamo do kraja 1920.-ih godina, bila uskraćivana dozvola ulaska u Južnu Afriku, odnosno poslije 1910. u Južnoafričku Uniju, pa su se uz pomoć austrijskog konzula morali vraćati u domovinu.⁸⁵

3. 4. Hrvati u Rodeziji

Rijeka Limpopo granica je između Južnoafričke Republike i sadašnje države Zimbabve, koja se sve do 1980. godine po Cecilu Rhodesu nazivala Rodezija. Ta zemlja godine 1888. postaje jedan od ciljeva Rhodesove zamisli o britansko-afričkom imperiju od Cape Towna do Kaira. Otvaranje Rodezije neizbježno je potaknulo i Hrvate da krenu u tom smjeru. Tako u podacima nalazimo i nekog Pavla Pavlovića, vjerojatno iz okolice Dubrovnika, koji je već 1890. otišao u tu zemlju, vjerojatno u potrazi za zlatnom rudom. U Rodeziju je otišao i Pavle Rosić iz Škriljeva kod Rijeke. Rosić dolazi u južnu Afriku 1879., radi neko vrijeme u Kimberleyu i potom odlazi 1891. u Rodeziju. Nekoliko godina poslije Rosića primaju u članstvo udruge koja

⁸³ A. Laušić, Hrvatske iseljeničke teme, str. 33.

⁸⁴ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 164.

⁸⁵ Isto, str. 81.

se zove Rhodesian Pioneer and Early Settler`s Society (*Udruga rodezijskih pionira i ranih useljenika*). Osim te dvojice u Rodeziju dolaze i Pavle Bošković (1895.), Franc Josip Brnić (1897.) iz Sv. Jakova, Jure Joković (1897.) iz Korčule te Ignac Zorić iz Novog u Hrvatskom primorju. Svi ti rani imigranti u Rodeziji su bili potencijalni tragači za zlatom, no već nakon 1900. dolaze i obrtnici, zidari, klesari kamena i drugi. Većina naših ljudi naselila se u novonastalim mjestima i gradovima kao što su Salisbury (sada Harare), Umtali, Wankey, Gatooma, Bulawayo, Gwelo i Sekulwe, no tijekom i nakon Prvog svjetskog rata određen broj njih seli se u Južnu Afriku.⁸⁶

Hrvatski iseljenici radili su i u rudnicima bakra u sjevernoj Rodeziji, gdje ima veoma bogatih ležišta i golemih zaliha bakrene rudače. Tu u Coppertbeltu, tzv. Bakrenom pojasu, naši su iseljenici stvorili svoje naselje. Rudarski radnici osnovali su svoju sindikalnu organizaciju „Savez rudara.“⁸⁷

3. 5. Osnutak Južnoafričke Unije

U međuvremenu se u Južnoj Africi polagano formira stalna hrvatska zajednica. Ne da je to hrvatstvo bilo jasno definirano, no, ipak su to bili naši ljudi koji su zbilja voljeli svoju domovinu, bez obzira na to kako su se zvali, Austrijanci, Mađari, Talijani ili poslije Jugoslaveni. Tijekom 1904. popisano je stanovništvo na čitavom području Južne Afrike, koja se tada sastojala od četiri krunske kolonije: Transvaal, Orange River, Natal i Cape of Good Hoper. Iz tog popisa vidljivo je da je u južnoj Africi u toj godini bilo 2288 austro-ugarskih građana, sedam građana Kraljevine Srbije i pedeset Crnogoraca, us stanovit broj pravih i „naših“ Talijana. Teško je sa sigurnošću zaključiti koliko je od 2288 austro-ugarskih građana bilo iz Hrvatske, ali vjerojatno su Hrvati bili u većini. Isto tako broj Hrvata je u to doba bio manji nego prije Burskog rata, s obzirom na deportacije i dobrovoljne povratke. Zakonom britanskog parlamenta *Južnoafrička Unija* proglašena je 31. svibnja 1910. godine, nakon što su predstavnici Cape-a, Natala i bivših afrikanških (burskih) republika Transvaala i Orange Free Statea (Oranje Slobodna Država) predložiti zakon koji će ujediniti zemlju u samoupravnu političku jedinicu, u sklopu Britanskog Imperija. Južnoafrička Unija će, nakon Prvoga svjetskog rata, godine 1926. Bolfourovom deklaracijom postati autonomni dominion u sklopu Britanske zajednice naroda (Commonwealth) skupa s Kanadom, Australijom i Novim Zelandom. Za prvoga predsjednika Vlade Unije izabran

⁸⁶ T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 82.- 83.

⁸⁷ V. Holjevac, *Hrvati izvan domovine*, str. 257.- 258.

je general Louis Botha, jedan od najuspješnijih afrikanских (burskih) generala koji se borio protiv Engleza tijekom netom završenog rata.⁸⁸

Naši ljudi polagano su zaboravljali Burski rat i nastojali radom privrijediti za sebe i svoje obitelji što su bolje i više mogli. Novi useljenici opet su počeli dolaziti i između 1902. i 1910. određen broj njih stigao je i iz Hrvatske u Johannesburg. No, usprkos problemima u južnoj Africi, Hrvati su i dalje kao obično „trbuhom za kruhom“ dolazili u Johannesburg i, u manjoj mjeri, ostala mjesta. Bilo je tu problema kako dobiti dozvolu u laska u Cape Town. Vlasti su sada primale samo pismene ljude i pored toga potencijalni useljenici morali su imati i određenu svotu novca za prve troškove u zemlji. Bilo je riječ o dvadeset engleskih funti, koje su imali samo rijetki. Sljedeći popis stanovništva obavljen je 1911. godine. Prema rezultatima vidimo da je u Južnoj Africi ovaj put bilo svega 1504 osobe iz Austro-ugarske. No. Ovdje moramo uzeti u obzir određen broj onih koji su već primili državljanstvo, pa se više nisu vodili kao građani Austro-ugarske, a također i one koji su napustili zemlju iz ekonomskih i ostalih razloga.⁸⁹

Prema službenim statistikama Zemaljske vlade u Zagrebu, iz Hrvatske i Slavonije u razdoblju između 1900. i 1910. iselile su se u Afriku, Aziju i Južnu Ameriku 1122 osobe. Od te 1122 osobe velik broj je otišao baš u Južnu Afriku. Dakle, popis stanovništva iz Južne Afrike i podaci Zemaljske vlade se približno podudaraju, s tim da je u tom razdoblju većina Hrvata od tih 1122 otišla u Afriku, a od ukupnog broja stanovništva iz Austro-ugarske (1504 osobe) bilo je nešto i drugih nacionalnosti.⁹⁰

Oko 60 % naših ljudi je još radilo u rudnicima. Od ostalih, jedan je bio arhitekt, jedan dirigent orkestra, a drugi su bili pekari, mornari, vrtlari, brijači, kuhari, sitni činovnici, postolari, mesari, zidari, klesari i u primorskim dijelovima, ribari. U Johannesburgu rudnici koji su zapošljavali Hrvate bili su: Crown Mines, City Deep Mine, Ferguson Mine itd. Od svih rudnika Crown Mine zapošljavao je najviše Hrvata. Što se tiče obiteljske situacije naših ljudi, imamo pouzdane podatke za njih 305. Od tih 305, 83 ih je bilo bez obitelji (neoženjeni), a ostali su imali obitelji s do čak osmoro djece. Većina Hrvata, kao i danas, živjela je u Johannesburgu i oko njega, no manji broj obitavao je u Bloemfonteinu, Pilgrim` restu, Durbanu, Pretoriji, Port Elitabethu, Stellenboschu, Simonstownu itd.⁹¹

⁸⁸ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 84.- 85.

⁸⁹ Isto, str. 85.- 87.

⁹⁰ Dražen Živić, Nenad Pokos, Anka Mišetić, Stanovništvo Hrvatske, dosadašnji razvoj i perspektive, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2005., str. 46.

⁹¹ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 87.- 88.

4. HRVATI NA JUGU AFRIKE IZMEĐU DVA RATA

4. 1. Početak Prvog svjetskog rata i posljedice za Hrvate na jugu Afrike

Životne poteškoće za hrvatsku zajednicu nisu se smanjivale, nego će postati daleko neugodnije i veće ubrzo nakon Prvog svjetskog rata. Svi naši iseljenici, Hrvati u južnoj Africi, preko noći su postali potencijalno neprijateljski element jer su bili državljani Austro-ugarske, koja je s Njemačkom i Turskom bila u ratu s Engleskom Francuskom, Rusijom i Srbijom, a to je, po nesreći, neizbježno značilo internaciju. Zakon o ratnim zarobljenicima koji je donesen 26. rujna 1914. glasio je: „ Strani neprijateljski građani za koje se na bilo koji način sumnja da su opasni po sigurnost kraljevine bit će po policiji uhićeni i predani vojnim vlastima.“ Premda se ta mjera ponajprije odnosila na njemačke građane, ni Austrijanci, Mađari te Turci nisu bili pošteđeni. Osnovan je ured za nadziranje građana iz neprijateljskih zemalja i svi ti ljudi bili su preslušavani, a potom većina njih internirana. Među njima su bili i Hrvati. Tako je počelo još jedno teško, u nekim slučajevima i tragično razdoblje u životu Hrvata u južnoj Africi. Više od tri stotine osoba, većinom glava obitelji, uhićeno je te potom internirano u Fort Napieru u Natalu, a neki i na farmi rasplodnih konja u Standertonu blizu Johannesburga. Internacija nije zahvatila sve Hrvate. No, bilo je i zahtjeva da se svi Hrvati interniraju bez obzira na olakotne okolnosti.⁹²

Tako je skupina Talijana, predvođena nekim Constantinom Poltom iz Pretorije, naslovila peticiju (29. travnja 1916.) na predsjednika vlade Južnoafričke Unije, uz potpise 75 talijanskih iseljenika, u kojoj se traži da se ne pokaže nikakvo razumijevanje za Hrvate nego da ih se sve internira. U peticiji se tvrdi da je mržnja između Talijana i Slavena, a osobito Hrvata, tradicionalna te da austrijske vlasti upotrebljavaju slavenske vojne jedinice kad izbiju nemiri u talijanskim pokrajinama kao što se to dogodilo 1913. u Trstu. Premda peticija čini se nije imala rezultat, internacija je bila i dalje težak teret za naše iseljenike koje je zahvatila, pa se tako najmanje šest njih nije vratilo iz logora, umrijevši tamo iz raznoraznih razloga. Tako je, tijekom internacije, Stjepan Barbera iz Čipikuća umro 1917. od tuberkuloze, August Ferencić iz Trsta 1915. od bolesti srca, Simon Petar Mandić iz Mljeta 1915. od peritonitisa itd. U internaciju su dopremljeni i Hrvati iz Rodezije i ostalih susjednih kolonija pod britanskim nadzorom. Internacija je neizbježno značila gubitak namještenja u rudnicima i ostalim mjestima zaposlenja i to je zapravo bio najveći problem jer bez njihovih zarada obitelji se nisu imale čime

⁹² T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 89.- 90.

prehranjivati. Doduše, vlasti su davale određenu, zapravo malu novčanu pomoć suprugama interniranih, no to nije bilo ni izdaleka dovoljno da bi obitelji mogle pristojni živjeti. Bilo je slučajeva da bi supruge došle iz Hrvatske u Južnoafričku Uniju svega nekoliko tjedana prije rata. Ubrzo nakon dolaska, vlasti bi im internirale muževe, pa su one bez znanja jezika i bez sredstava za život bile prepuštene same sebi ili ženama prijatelja kojima su muževi također bili internirani i koje ni same nisu živjele u mnogo boljim uvjetima. Osobito je velik problem bio nepoznavanje jezika jer su u većini slučajeva internirani muškarci bili ti koji su komunicirali s vanjskim svijetom. Briga zatvorenika za obitelji toliko je utjecala na neke od njih da su se duševno razboljeli.⁹³

Od diplomatskih predstavništva američki je konzulat službeno preuzeo brigu za Hrvate od tada već nepostojećega austrijskog konzulata, no švedski i carski ruski konzulat također su bili od pomoći. Švedski iz humanitarnih razloga, a ruski jer su Hrvate također smatrali Slavenima. Internirani Hrvati su 1917. čuli za Jugoslavenski odbor u Londonu (Trumbić, Pribičević itd.), pa su se obratili Odboru za pomoć da ih se pusti na slobodu jer su sa pravom tvrdili da su oni južni Slaveni, a ne Austrijanci. No, Jugoslavenski odbor ubrzo je obavijestio zainteresirane da nema namjere intervenirati za one građane Austro-ugarske slavenskoga podrijetla koji se nisu bili spremni pridružiti Jugoslavenskoj legiji, a poslije srpskoj vojsci. Usprkos svim apelima i peticijama, internacija je za dobar broj njih potrajala sve do 1919., drugim riječima do nakon svršetka Prvoga svjetskog rata.⁹⁴

Idući popis stanovništva u Južnoafričkoj Uniji obavljen je 1918. godine. U njemu su još svi naši useljenici bili smatrani austro-ugarskim građanima, usprkos činjenici da je postanak Kraljevine SHS bio, tako reći, pred vratima. Rezultati popisa prikazuju da su to doba u Južnoafričkoj Uniji bile 1283 osobe iz Austro-ugarske. Taj relativno malen broj nije začuđujući s obzirom na ratna iskustva koja su naši ljudi imali i zbog kojih su se vraćali kući u nešto većem broju. Pored toga opet moramo uzeti u obzir one koji su postali naturalizirani građani Južnoafričke Unije i koji su se zato prestali voditi kao austro-ugarski građani. No, oni koji su napustili zemlju bili su više nego nadomješteni djecom koja su se u međuvremenu rodila i koja su se smatrala građanima Južnoafričke Unije.⁹⁵

⁹³ T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 90.- 92.

⁹⁴ Isto, str. 92.- 95.

⁹⁵ Isto, str. 96.- 97.

4. 2. Otkriće bakra u sjevernoj Rodeziji (Zambiji)

Tijekom 1902. bakar je otkriven sasvim slučajno.⁹⁶ Dodatna pretraga područja otkrila je jedno od najvećih nalazišta bakrene rudače na svijetu što je poznato kao *pojas bakra sjeverne Rodezije*. Pravo iskorištavanje rude nije počelo prije 1920-ih godina. No s njezinim početkom pojavili su se tu i Hrvati. Broj naših iseljenika u Rodeziji nikada nije bio velik, pa je oko 1931. u Sjevernoj (Zambija) i Južnoj Rodeziji (Zimbabve) bilo oko 142 osobe koje su u popisu stanovništva bile označene kao Jugoslaveni. Koliko ih je bilo rodezijskih državljana, nije poznato. Dvadeset i pet godina kasnije, 1956. godine, naših iseljenika bilo je u Južnoj Rodeziji(današnji Zimbabve) 101, Sjevernoj Rodeziji(današnja Zambija) 134 i u Nyasalandu (današnji Malavi) svega 3. Većina tih Hrvata bila je iz Hrvatskog primorja i Dalmacije. Od ukupno 238 njih, svega su tri bile žene, a ostalo muškarci. Po zanimanju su bili obrtnici, klesari, zidari, zatim poljodjelci i nekoliko ribara. Svi ti ljudi bili su cijenjeni radnici koji su u tim zemljama stekli ugled svojim radom i poštenjem. Među njima nalazimo Selmu Kabalina, braću Polić, baruna Tasila Rukavinu, Franu Juretića, braće Mavriće itd. Mali broj starih iseljenika ili njihovih potomaka još živi u današnjem Zimbabveu, premda se većina davno preselila u Južnoafričku Republiku, a neki su ostavili Afriku zauvijek, da bi se vratili doma ili odselili u druge krajeve svijeta. U međuvremenu, usprkos osnutku zajedničke države Kraljevine SHS, naši iseljenici još su dolazili u Južnu Afriku. Poslije rata u Južnoj Africi i u Rodeziji postojala je uredba o pismenosti useljenika i još je trebalo imati najmanje 20, odnosno 50 funti u Rodeziji za ulazak u zemlju.⁹⁷

⁹⁶ otkrio ga je W. C. Collier slušajući savjet jednog crnca da potraži nešto u uzvodnom dijelu rijeke Luanshya, slušajući savjet Collier krene tamo i na jednoj čistini ubije antilopu koja je padajući rogovima udarila u komad stijene i ostrugala vanjski sloj ispod kojeg se pojavila zelena boja, što je bio znak da se tu nalazi jedno od najvećih nalazišta bakrene rude na svijetu

⁹⁷ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 99.- 101.

4. 3. Hrvati u Južnoj Africi do početka Drugog svjetskog rata

Od kraja Prvog svjetskog rata može se reći da je formirana hrvatska zajednica iseljenika u Južnoj Africi koja je brojala mnogo više ljudi i bila povezanija zajedničkim interesima.

Prvi podaci iz Hrvatske o iseljenicima koji su napuštali Kraljevinu SHS govore sljedeće:

Tablica 2.- Broj naših iseljenika po godinama koji su se uselili u Južnu Afriku između 1929. i 1933. godine

Godina	Broj iseljenika	Godina	Broj iseljenika
1923.	7	1929.	57
1924.	1	1930.	51
1925.	8	1931.	26
1926.	16	1932.	7
1927.	62	1933.	21
1928.	93		

Dakle, od 1923. do 1933. ukupno 349 osoba napustilo je domovinu s namjerom da se nasele u Južnoafričkoj Uniji.⁹⁸

Iseljenik Stjepan Blagus piše da (1929.) „naša jugoslavenska kolonija u čitavoj Južnoj Africi uključujući i Rodeziju broji oko 2000 duša, od kojih su 95 posto Hrvati.⁹⁹ *Novi iseljenik* za 1936. navodi da se u Južnoafričkoj Uniji i Rodeziji udomilo 2900 iseljenika iz Kraljevine Jugoslavije, a *Jutarnji list* dvije godine poslije izvješćuje o 4000 naših iseljenika koji žive u 22 naselja, a najviše ih je u Johannesburgu (nešto oko 1000 osoba).¹⁰⁰ No, postavlja se pitanje koliko ih je došlo, a nisu bili registrirani ili su došli iz drugih zemalja svijeta. Obitelj Đuke Vukovića je npr. došla iz Venezuele u Južnu Afriku, a bilo je i drugih.¹⁰¹

⁹⁸ T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 101.- 102.

⁹⁹ A. Laušić, J. Anić, *Južna Afrika i Hrvati*, str. 55.

¹⁰⁰ Isto, str. 55.

¹⁰¹ T. A. Mursalo, *Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.)*, str. 103.

Teško je bez vjerodostojnijih izvora opovrgnuti i procjene od 3500 do 4000 naših iseljenika i njihovih potomaka neposredno uoči Drugoga svjetskog rata.¹⁰²

Unatoč predstojećoj svjetskoj gospodarskoj krizi, koncem 1920-ih i početkom 193-ih godina, koja će teško pogoditi i Južnoafričku Uniju, naša iseljenička zajednica prvi je put počela pokazivati znakove prosperiteta. Premda je život za pridošlice bio još uvijek težak, ostali su počeli otvarati radionice, male trgovine, a naročito mesnice. Tako je malo- pomalo zajednica dobila više od 67 mesara Hrvata, koji se, u većini slučajeva, tim zanatom nisu bavili u domovini. U tim mesnicama se radilo od „jutra do sutra“, pa kasniji imovinski napredak i relativno blagostanje naših ljudi nisu bili lako stečeni. Postojala je uzrečica da hrvatski mesari idu ravno iz mesnica u mrtvačke sanduke, takav im je bio život. Tijekom 1930. zajednica je dobila prvog počasnog konzula Kraljevine Jugoslavije u osobi Danila Štrekelja, Slovenca koji je bio iseljenik kao i svi drugi.¹⁰³

Nakon Burskog rata Englezi rade neke ustupke Burima (Afrikanerima), a praktički time oduzimaju pravo glasa crncima južne Afrike, čime su im oduzeta politička prava. Ti ustupci, odnosno diskriminirajući zakoni, koji su izglasovani u Južnoafričkoj Uniji davno prije apartheida, doveli su, radi zaštite crnačkih prava, do osnivanja Sotuh African Native National Congress (Južnoafrički domorodački nacionalni kongres). Kasnije će ta stranka postati vodeća u Južnoj Africi.¹⁰⁴

Za naše ljude ti događaji tada nisu bili od presudne važnosti. Daleko im je veći problema bila svjetska ekonomska kriza. Pored toga tu je bio i zakon koji je ograničavao useljavanje stanovnika istočne i srednje Europe u Južnoafričku Uniju. Premda kriza nije utjecala na industriju zlata, ona je pogodila sve ostale vidove privređivanja naših ljudi, tako da su mnogi ostali bez posla. U Rodeziji (Zimbabve), npr., bili su primorani živjeti u malim zadrugama, pomažući jedni drugima hranom i novcem, samo da se preživi. U ožujku 1930. novi zakon za useljavanje bio je izglasovan u parlamentu i po tom zakonu Južnoafrička Unija nije dozvoljavala ulazak u zemlju više od pedeset osoba godišnje iz svih zemalja, osim onih koje su u tom zakonu bile spomenute kao iznimke. Kako Kraljevina Jugoslavija nije bila jedan od iznimaka, sve do 1946. u zemlju nije moglo ući godišnje više od pedeset građana Jugoslavije, što je naravno uključivalo Hrvate. Čini se da je ekonomska kriza bila jedan od razloga za ovaj zakon, no to nije mogao biti jedini razlog jer je na listi zemalja koje su bile iznimke bilo čak dvanaest europskih zemalja, mahom onih sa zapada, uključujući Španjolsku i Portugal. Usprkos ograničenju

¹⁰² A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 55.

¹⁰³ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 103

¹⁰⁴ Isto, str. 106.

useljavanja, naši su ljudi još pristizali u južnu Afriku, no kako u pojedinim godinama kvota od pedeset osoba nije bila u potpunosti iskorištena, bilo je kritike na račun jugoslavenskog konzula da nije radio dovoljno na ispunjenju kvote, premda to nije bio njegov posao.

Sredinom tridesetih godina Hrvatima je bilo dosta konzula Štrekelja jer je među ostalim bilo pritužbi da on smatra konzularne prihode osobnim dohotkom, pa su tražili od vlade Kraljevine Jugoslavije da se George Sinovich postavi na njegovo mjesto. Tako na pozornicu dolazi jedan od najutjecajnijih ljudi u našoj zajednici u tom razdoblju. On je bio sin Jure Sinovčića, vrtlara predsjednika Krugera koji se već spominje ranije. S obzirom na situaciju u zajednici i na njegove sposobnosti i veze, George Sinovich po svemu je bio mnogo bolji konzul nego njegov prethodnik i na toj poziciji pomogao nizu Hrvata da uđu u zemlju, a i rješavao je mnoge probleme koje su oni imali s vlastima. Sinovich će obavljati dužnost počasnog konzula. Manje- više, do kraja Drugog svjetskog rata, kada će, kao što znamo, doći do velikih promjena u životu naroda koji su činili Jugoslaviju.¹⁰⁵

Gotovo istodobno kad je zajednica dobivala počasnog konzula, Hrvati u Južnoafričkoj Uniji počeli su misliti i o jednom svećeniku iz Hrvatske koji bi se brinuo o duhovnim potrebama Hrvata na jugu Afrike. Tako je rođak ondašnjega tajnika Jugoslavenskog naprednog kluba, Marka Korunića iz Johannesburga, inače župnik u Trpnju na Pelješcu, vlč. Spaso Korunić, pisao pismo već postavljenom konzulu Sinovichu, raspitujući se o uvjetima rada i života u južnoj Africi. Vlč. Korunić ipak nije došao u Afriku i zajednica sve do 1969. nije dobila svoga svećenika iz Hrvatske.¹⁰⁶

Peti popis stanovnika u Južnoafričkoj Uniji obavljen je tijekom 1936. i prema njemu u Uniji je bilo 400 muškaraca i 123 žene, odnosno ukupno 523 osobe koje su smatrane za jugoslavenske državljane. No, dvije godine poslije, 31. kolovoza 1938., hrvatski časopis „Svijet“ iz New Yorka tvrdi da u južnoj Africi živi i radi oko četiri tisuće osoba hrvatskog podrijetla. Možda najvjerodostojniji podatak o broju Hrvata u južnoj Africi doznajemo iz članka koji je tiskan u „Istini“, novinama koje su izlazile u Slavenskom Bordu prije rata. Članak je 1939. napisao Đuka Vuković- Potkapelski¹⁰⁷, veoma viđen član naše zajednice u Johannesburgu, u kojemu piše: „*Nas Hrvata imade lijep broj u Južnoj Africi, otprilike 2500 do 3000 duša, uključujući i Rodeziju. Većim dijelom naši doseljenici su došli pred svjetski rat, a prije 75 godina došao je i prvi Hrvat u Transvaal.....*“¹⁰⁸

¹⁰⁵ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 107.- 109.

¹⁰⁶ Isto, str. 109.

¹⁰⁷ vrlo dobar poznavatelj prilika i života hrv. iseljništva u Južnoj Africi, pa su stoga njegovi podaci o broju naših ljudi u Južnoj Africi vrlo vjerojatno točniji od drugih autora

¹⁰⁸ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 109.- 110.

5. HRVATSKA ZAJEDNICA NA JUGU AFRIKE OD DRUGOG SVJETSKOG RATA DO DANAŠNJIH DANA

5. 1. Posljedice Drugog svjetskog rata za hrvatske iseljenike u Južnoj Africi

Moglo bi se reći da je Drugi svjetski rat za Hrvate i u domovini i u inozemstvu imao dva početka. Prvi, kad je Njemačka napala Poljsku, 1. rujna 1939., i drugi kad je, bombardiranjem Beograda, 6. travnja 1941. počeo rat u Kraljevini Jugoslaviji. Ovaj razorni i po svemu strašni rat imat će veliki utjecaj na političke prilike u Južnoafričkoj Uniji jer će nedugo po njegovu svršetku doći do velikih promjena u Južnoj Africi. Premda je Južnoafrička Unija, kao članica britanskog Commonwealtha, objavila rat hitlerovoj Njemačkoj, svi Afrikaneri (Buri) nisu bili za taj čin. Dobar dio afrikanse zajednice, odnosno nacije, nije smatrao da je to njihov rat. Za njih je to bio rat Britanskog imperija protiv Njemačke, a kako oni još od Burskog rata nisu voljeli Engleze, ti Afrikaneri smatrali su da oni u ratu ne trebaju sudjelovati., a osobito ne ginuti. Rat nije zahvatio južnu Afriku na isti način kao Europu. Tako za našu zajednicu taj rat nije bio ni izdaleka tako loš kao Burski rat i Prvi svjetski rat, premda je postojala opasnost da ih vlasti opet proglase za građene neprijateljske države, ovaj put NDH. Talijani i Nijemci išli su u internaciju, no čini se zaslugom Georga Sinovicha i njegovim vezama s vladom, Hrvati su, srećom, izbjegli logore. Rat je donekle podijelio hrvatsku zajednicu, na one koji su uvijek bili za Jugoslaviju i na one koji su podupirali novonastalu hrvatsku državu. No, velika većina ipak je znala da je Jugoslavija bila na savezničkoj strani, a NDH na onoj drugoj. Neprilike, međutim, nisu prestale ovdje. Sve do 1943. kraljevska vlada bila je jedini predstavnik Jugoslavije, no nakon 1943. kraljevska vlada bila je jedini predstavnik Jugoslavije, no nakon 1943. i AVNOJ-a u Jajcu, situacija se uvelike promijenila, pa je to opet za Zajednicu bio gotov nerazumljiv problem.¹⁰⁹

U kolovozu 1941. došla je u Južnoafričku Uniju, točnije u Pretoriju i jugoslavenska kraljevska vlada te odsjela kod svoga konzula Sinovicha u Pretoriji. Snjom je stigao i novi generalni konzul dr. S. Gavrilović, pa je tako gosp. Sinovich prestao biti jedini konzularni predstavnik Jugoslavije u južnoj Africi. S vremenom je postalo svima jasno da je kraljevska vlada stvar prošlosti, pa su pojedinci u zajednici, pokraj rata, počeli organizirati „komitet“, odnosno Odbor za pomoć Jugoslavenskoj oslobodilačkoj partizanskoj (savezničkoj) armiji, čin koji je u to doba bio dosta popularan u Južnoafričkoj Uniji. Tijekom Drugog svjetskog rata stiglo

¹⁰⁹ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 112.- 113.

je, raznim putovima i iz raznih zemalja, nešto useljenika s područja Jugoslavije, a među njima je bilo vrlo malo Hrvata. Godinu dana po svršetku rata (1946.), u želji da potakne useljavanje stranaca iz ratom poharane Europe, a s tim poveća i broj bijelaca u zemlji, vlada Južnoafričke Unije donosi novu uredbu s kojom je zakon iz 1930. s godišnjom useljeničkom kvotom od pedeset osoba postao nevažećim. Kao rezultat te liberalizacije, iz ratom opustošene Europe počeli su stizati novi hrvatski imigranti. Tako od poznatijih dolaze; dr. Martin Martinović, jedan od prvaka HSS-a dr. Zdravko Šutej, sin dr. Jure Šuteja, ministra u prvoj Titovoj vladi i HSS-ova prvaka, braća Tomislav i Franjo Kukuljević, međunarodno poznati prijeratni tenisači, Aleksandar Živković, predratna nogometna zvijezda Concordie i Građanskog i bivši diplomat NDH, zatim imućna obitelj Aleksander iz Zagreba, obitelj Roberta Lisice iz logora EL Shat u Egiptu, Đuka Spužević, sudac i bivši veliki župan (NDH) iz Mostara, a nešto kasnije (1946.) i naš vrhunski tenisač Franjo Punčec.¹¹⁰

5. 2. Hrvatsko iseljništvo u Južnoj Africi do današnjih dana

Poslije rata u Južnoafričku Uniju dolaze konzularni predstavnici nove socijalističke Jugoslavije (jedan od njih je bio neki drug V. N. Vidmar) i na toj osnovi oni pokušavaju organizirati i hrvatsku zajednicu. Bilo je tu mnoštva poziva „svjetskim drugovima i drugaricama“ da se pridruže socijalističkoj izgradnji nove Jugoslavije i u tu svrhu. Konzulat je izdavao list „Vjesnik“ koji je bio loše tiskan (djelomično ekavicom) i neusporedivo lošije uređivan. „Vjesnik je zapravo bio grubo promidžbeni pamflet, koji je pod parolom „Smrt fašizmu-sloboda narodu“ nastojao pridobiti Hrvate južne Afrike za novu stvarnost. Konzulat nije bio označen kao izdavač, već novoosnovani klub Jugoslavenski dom koji je skupa s konzulom nestao kad su (1963.) diplomatski odnosi između, tada već, Južnoafričke republike i Jugoslavije prekinuti. Konzulat nije bio postupno neuspješan u svom radu jer je sakupio priličan broj suradnika u zajednici. Dobar broj naših ljudi slao je pomoć svojim domovima, kao što i danas šalje, no da bi se to ostvarilo, bilo je tu dobrotvornih odbora i komiteta koji su uz dobrotvornu imali i prilično drugačiju zadaću od slanja pomoći domovini, naime političku. Među njima je bio i odbor *Jugoslavenskog crvenog krsta*. Na nesreću, novopridošli useljenici nakon Drugog svjetskog rata nisu baš uvijek gledani najbolje jer, eto, oni nisu očito bili za tu novu stvarnost u

¹¹⁰ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 113.- 114.

Jugoslaviji, budući da su je upravo, u priličnoj mjeri, iskusili na svojim leđima. Tako su neki *novopečeni aktivisti*, uz konzulat, mislili da neke od „novih“ treba istjerati iz južne Afrike i predati jugoslavenskim vlastima, pa je naročito na udaru bio dr. Đuka Spužević, bivši veliki župan NDH. No. Čini se da je i ovaj put Sinovicheva intervencija spasila situaciju. Naravno, sve to nije jačalo jedinstvo hrvatske zajednice u toj dalekoj zemlji.¹¹¹

Prema službenim statistikama u Južnu Afriku dolazi grupa od 92 mlade osobe između 15 i 25 godina iz logora za raseljene osobe u Italiji. Oni su bili regrutirani za rad u rudnicima Anglo-American Corporation i većinom njih, osim nekoliko Hercegovaca i Bosanaca, bili su iz Dalmacije. Među njima bili su braća Ante i Franjo Odak i braća Frano i Gojko Soldo iz Hercegovine. Ante Odak je nakon smrti dr. Spuževića bio vodeća osoba Hrvatskoga centra u Johannesburgu, a Solde su uspješni građevinski poduzetnici iz Bloemfonteinu.

Južnoafrička Unija je 1961. godine proglašena Republikom i tim je činom izašla iz britanskog Commonwealtha. To nije bio konac, nego početak južnoafričkog problema u međunarodnom smislu. Istovremeno, tlačenje crnaca se nastavlja, što dovodi do pojačana otpora crnačke većine i 1960. u Sharpevilleu, kao rezultat demonstracija, policija ubija 68 crnačkih demonstranata. U lipnju 1976. u golemu johanesburškom predgrađu Soweto dolazi do pobune, koja navještava kraj *apartheida*, što se na kraju između 1980-ih i 1994. postupno i dogodilo. Nakon izbora 1994. na kojima je African National Congress na čelu s predsjednikom Nelsonom R. Mandelom odnio pobjedu, vlast preuzima crnačka većina i s time *apartheid* odlazi u povijest

Kada se u 1960-im godinama ekonomska situacija u Argentini pogoršala, iz te zemlje u Johannesburg nekoliko hrvatskih obitelji: Marković, Dobrović, Pavušek, Šurkalo, Framić i Holub. Svi oni napustili su domovinu 1945./46. i naselili se u Argentinu. Tijekom 1970-ih došlo je opet nekoliko hrvatskih obitelji u Johannesburg, među njima iz Engleske obitelj Mursalo, a iz domovine obitelji Kuljiš, Buljanović, Novak, Šore, Šegvić, Karamarko i drugi. Svi su došli sa sveučilišnim kvalifikacijama raznih struka.

Nekoliko godina nakon toga dolazi u Južnu Afriku i grupa Hrvata iz Australije. Među ostalima dolaze u Johannesburg obitelji: Gabre Petričevića, četvorica braće Leko, obitelj Drage Bratuše i Jozo Oreč. Jozo Oreč, hrvatski politički djelatnik u dijaspori, rodom iz Dervente, proveo je niz godina u Australiji da bi preko Njemačke došao u Južnoafričku Republiku sredinom 1970-ih. Njega su, prema nalazu južnoafričke policije, 20. prosinca 1977. na

¹¹¹ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 116.- 117.

najgnusniji način sjekirom ubili agenti Udbe, Vlado Pavlić i njegov pomagač s kriminalnom prošlošću u Jugoslaviji Branko Čučuković.¹¹²

Nažalost, službenih statistika o useljenicima iz Jugoslavije od 1951. do 1960. nema. Međutim, prema informaciji južnoafričkog ministarstva, 1671 osoba uselila je u zemlju iz Jugoslavije, i to između 1961. i 1978. godine. Pretpostavlja se da je među njima bila najmanje polovica Hrvata.

Tijekom 1980-ih dolazi nekoliko desetaka Hrvata, najvećim dijelom iz srednje Bosne, na rad u južnoafričke željezare u Vanderbijlparku gdje se i danas neki od njih nalaze.

Određen broj Hrvata došao je u Južnoafričku Republiku i nakon 1990. godine. Među njima priličan je broj mladih liječnika, većinom iz Zagreba, zubara, inženjera i dobar broj obrtnika svih struka.¹¹³

5. 2. 1. Osnivanje HDZ-a u Južnoj Africi

Padom komunizma u Republici Hrvatskoj i razvojem višestranačja razvijaju se političke stranke kojima je bio cilj pridonijeti demokraciji u novostvorenom ozračju, ojačati i ubrzati demokratske procese i uspjeti na što brži i efikasniji način izvući Hrvatsku iz Jugoslavije te uspostaviti diplomatske odnose s ostatkom svijeta. Pored drugih stranka koje se osnivaju u domovini i inozemstvu, stranka kojoj je najbolje uspjelo osvojiti birače u Hrvatskoj i staviti ih pod okrilje svog izbornog programa ujedinjenja domovinske i iseljene Hrvatske, pomirbi svih Hrvata te razvoju hrvatske države i demokracije, zasigurno je bio HDZ- Hrvatska demokratska zajednica s Franjom Tuđmanom na čelu, ujedno i prvim predsjednikom Republike Hrvatske. Osim što se širi po cijeloj domovini HDZ osniva svoje ogranke i po inozemstvu, tražeći pomoć u dijaspori od naših ljudi kako bi pomogli moralno i financijski u predstojećem Domovinskom ratu te uspostavili dobre kontakte s hrvatskim iseljeništvom. Stoga se HDZ osniva i u Južnoafričkoj Republici.

U nazočnosti trideset četiri člana HDZ-a održava se osnivačka skupština ogranka HDZ-a u Južnoafričkoj Republici u travnju 1991. Tom prigodom su tajnim glasovanjem izabrani budući dužnosnici ogranka. Nekoliko tjedana nakon toga, 4. svibnja 1991., na posebnoj sjednici izabranih članova, konstituirao se odbor HDZ-a. Slijede daljnji sastanci te godišnja skupština 16.

¹¹² T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 117.- 121.

¹¹³ Isto, str. 119.

prosina 1992. Članovi HDZ-a u JAR-u bili su vrlo aktivni u prikupljanju ratne pomoći i to je rezultiralo 1991. slanjem znatnih novčanih sredstava, medicinske opreme, vojne odjeće i opreme u domovini. Nisu zaboravljeni ni ratni vojni invalidi Domovinskog rata, a ni ratna siročad. Ogranak u Johannesburgu je poslije prerastao u Koordinaciju za Južnu Afriku jer su se pojedinci iz Durban i Capetowna, zbog malog broja Hrvata, radije uključivali u rad Koordinacije umjesto osnivanja posebnih ogranaka u tim mjestima.¹¹⁴

5. 2. 2. Uspostava diplomatskih odnosa između Južnoafričke Republike i Hrvatske i priznanje Republike Hrvatske

Odnosi između naših iseljenika u Južnoj Africi i domovine uvijek je bio korektan. Iseljenici iako daleko od domovine, uvijek su s gajili dobre odnose i pokušali koliko su mogli održavati kontakt.

Još prije skoro stotinu godina (1899.) upućena je „s dan Afrike“ molbenica bečkoj vladi da im se uputi hrvatski konzul. Takve zamolbe bile su višekratno upućivane i Austrougarskoj i Kraljevini Jugoslaviji. Potvrde za to nalazimo i u ondašnjem tisku. Ni nerazumijevanje ondašnjih vlasti nije hrvatske iseljenike obeshrabrivalo. Dočekali su da je veleposlanik George Sinović, Bračanin, posato i gradonačelnik Herculesa (Pretoria), narodni zastupnik u parlamentu, a onda i počasni konzul 1936. Hrvati hoće i više, novi im je kandidat dobrotvor Ivan Peribonio, Višanin. Iako u većini, s punim pravom uvijek traže hrvatskog konzula, oni i u domu jugoslavenskog generalnog konzula Adama Stambolije, uz prisutnost visokih uzvanica, diplomatskoga kora, gradonačelnika Johannesburga, pjevaju hrvatske domoljubne pjesme uz tamburicu, prisjećaju se stroga kraja i ljudi u staroj domovini. Bilo je tako nekada. Bilo ih je malo, ali bili isu i ostali Hrvati. Bračani(Jadrijević, Antičević, Sinovčić, Stipanović, Vladislavić), Vrgorčani (Ulderik Franić), Vinodolci (Pavao Vidas), Višani, Imočani, Bosanici i ostali. Svi naši i bez vlastite samostalne države Hrvatske, ipak samo Hrvati. Danas je situacija značajno različita, i u nas i u međunarodno priznatoj, samostalnoj, demokratskoj Republici Hrvatskoj, ali i u neaparthednoj Južnoafričkoj Republici. Između dviju država uspostavljeni su diplomatski odnosi i na obje strane prilike se konsolidiraju.¹¹⁵

¹¹⁴ I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić, *Iseljena Hrvatska*, str. 460.

¹¹⁵ A. Laušić, *Hrvatske iseljeničke teme*, str. 21.- 22.

Kao rezultat povijesnih promjena u domovini, predsjednik dr. Franjo Tuđman, preko tadašnjeg predsjednika Republičkog komiteta SRH za veze s inozemstvom g. Mršića, imenuje Tvrka. A. Mursala 17. srpnja 1990. predstavnikom RH za ekonomske i kulturne veze u Južnoafričkoj Republici što je po svojoj prilici prvo takvo službeno „diplomatsko“ imenovanje koje je nova hrvatska vlast napravila u tada već slobodnoj Hrvatskoj. Slijedom odluke Sabora, 26. lipnja 1991. otvara se i prvi Inozemni ured RH u Južnoafričkoj republici. Inozemni se ured 1994. podiže na razinu generalnog konzulata, a sredinom 1995. ta ustanova postaje Veleposlanstvo RH, te iste godine, iz Johannesburga, seli u Pretoriju. Za prvog veleposlanika RH u Južnoafričkoj Republici predsjednik RH dr. Franjo Tuđman imenuje Tvrka A. Mursala, dugogodišnjeg iseljenika iz Hrvatske i poduzetnika u JAR-u. Na veliko zadovoljstvo hrvatske zajednice, Južnoafrička republika je 2. travnja 1992. priznala RH kao 54 država po redu, a diplomatski odnosi između dviju zemalja uspostavljeni su 9. studenoga iste godine. Tako su se Hrvati konačno oslobodili jugoslavenske ambasade u Harareu i dobili diplomatsko predstavništvo u JAR-u.¹¹⁶

6. DRUŠTVENI ŽIVOT HRVATA U JUŽNOJ AFRICI

6. 1. Početci hrvatskog društvenog okupljanja na jugu Afrike

Hrvati u stranom svijetu, s možebitnom iznimkom nekih visoko obrazovanih, uvijek su se nastojali sastajati jedni s drugima jer su se u društvu zemljaka osjećali ugodnije i sigurnije. Mogli su razmijeniti iskustva o radu i životnim prilikama, omogućiti djeci da se druže s drugom hrvatskom djecom te čuti jedni od drugih vijesti iz domovine. To je bio i do danas ostao glavni razlog za osnivanje hrvatskih društava i klubova u dijaspori.¹¹⁷

Klica budućih potpornih društava leži baš u životnoj nuždi i u Božjem, društvenom i ljudskom napatku: „Pomozi bližnjemu svomu!“ Vremena i prilike u kojima su ovdje živjeli sličnosti emigrantskih sudbina upućivali su te ljude na zblizavanje i zajedništvo. To se vrlo dobro vidjelo u njihovoj gotovo plebiscitarnoj podršci Burima u Anglo- burskom ratu (1899.-1902.), kada su se uvelike angažirali na burskoj strani, držeći sličnim njihov položaj s Hrvatima

¹¹⁶ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 119.- 120.

¹¹⁷ Isto, str. 123.

iseljenicima i Hrvatskom u Austro- Ugarskoj monarhiji. I na ovako općem opredjeljenju prevladavala je spontanost, temeljena na zajedničkom nacionalnom i političkom iskustvu.¹¹⁸

Društveni rad se počeo razvijati oko godine 1902. Počelo se s tamburaškim društvom.¹¹⁹ Nesumnjivo je da je tome prethodio neki zajednički skup, sijelo, na kojem se pjevalo, a možda je i netko svirao na hrvatskoj tamburici. Sudjelujući u glazbi i okupljajući se oko nje, družeći se i razgovarajući, učvršćivala su se pojedinačna prijateljstva i nacionalno zajedništvo. Nicale su ideje o mogućim oblicima i mjestima druženja, o proširenju prijateljskog kruga. Logična posljedica toga je osnivanje Hrvatske čitaonice (u hotelu Bristol u Johannesburgu 1908.) Gotovo je fascinantna činjenica što su ti naši iseljenici, dobrim dijelom polupismeni ili posve nepismeni, odmah poslije tamburice žele čitaonicu. Vjerojatno su u njoj i oni nepismeni htjeli od onih pismenih čuti vijesti iz domovine za kojom su svi jednako čeznuli.¹²⁰

Do 1912. nije bilo posebnih aktivnosti zajednice, osim izleta i piknika na jezeru Florida u blizini Johannesburga kamo je znalo doći i više od 150 Hrvata i članova njihovih obitelji. Godinu dana poslije Mato Čekalović organizirao je izvedbu opere Nikola Šubić Zrinski u Johannesburgu, što je publika vrlo dobro primila. Tijekom 1912. osniva se prvo hrvatsko društvo pod imenom „Jugo Slavjansko podporno društvo“ i usvajaju se pravila koja su za uzor uzela statut Hrvatske bratske zajednice iz SAD-a. Geslo društva je bilo: „Svi za jednog, jedan za sve.“ Prvi se odbor sastojao od Mate Čekalovića, Josipa Miholovića i među ostalima Stipana Vrdoljaka. Kako je „Jugo Slavjansko“ podporno društvo poprimalo sve više projugoslavenski karakter, pojedini članovi su napustili to društvo i pridružili se Hrvatskoj čitaonici. Još tijekom Prvoga svjetskog rata osniva se „Slavjanska sloga“ s ciljem da se ujedine sva slavenska braća. Posebno se ističe da se društvo sastoji od Srba, Crnogoraca i njihovih slavenskih simpatizera, vjerojatno misleći tu, ali ne spominjući ih po imenu, Hrvate. U zbilji Srba i Crnogoraca nije bilo mnogo, najviše četrdesetak, i većina članova bili su Hrvati. Kraj Prvog svjetskog rata donio je znatne promjene u društvenom životu zajednice. Neki su se još osjećali „Austrijancima“, a neki su oduševljeno slijedili ideju ujedinjenja južnih Slavena.¹²¹

Kao rezultat tih previranja, godine 1918. osniva se sokolsko društvo „Sokol“ koje mijenja ime u „Slavjanski sokol“ 1921. godine, ali ubrzo nakon toga prestaje postojati. Tada se u Johannesburgu osniva i društvo „Slavjanska zora“ koja zbog nagomilanih nesuglasica među članovima prestaje djelovati 1927.. Osnivanje države, odnosno kasnije Kraljevine SHS, kasnije

¹¹⁸ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 56.

¹¹⁹ I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić, Iseljena Hrvatska, str. 227.

¹²⁰ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 57.

¹²¹ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 128.- 130.

Jugoslavije, „otupljuje“ hrvatski nacionalni karakter iseljeničkih društava, a favorizira jugoslavenstvo.¹²²

6. 1. 1. Osnutak hrvatskog prosvjetnog kluba „Stjepan Radić“

Umorstvo Stjepana Radića u beogradskom parlamentu 1928. godine imalo je snažna odjeka u hrvatskoj zajednici u južnoj Africi. Odmah nakon toga tragičnog događaja, skupina Hrvata osniva Hrvatski prosvjetni klub „Stjepan Radić.“ Glavni organizatori tog kluba bili su: Stjepan Blagus, Mato Karlović i Drago Lončar. Ispočetka je klub imao 49 članova, no taj se broj poslije znatno povećao. Kako vlastitih prostorija još nije bilo, dvije su sobe unajmljene u klubu National Party. Iz domovine su za čitaonicu naručene novine, među kojima „Novo doba“, „Obzor“, „Svijet“, „Jutarnji list“ i „Koprive“, „Novi list“ i „Hrvatski glasnik“ iz SAD-a.¹²³ No, Hrvatsko prosvjetno društvo „Stjepan Radić“ 1932. promijenit će ime u „Jugoslavenski klub“, a 1934. u „Jugoslavenski napredni klub“ zbog ponovnog jačanja jugoslavenskih tendencija.¹²⁴ Neki članovi, ponajviše pridošlice iz Kraljevine Jugoslavije, smatrali su da će pod tim novim imenom okupiti svu „braću“ Slavene, pa su tako i 1932. na godišnjoj skupštini glasovali. Premda se to 1932. činilo pametnim, Jugoslavenski je klub do prestanka svog djelovanja 1958. okupljao uglavnom Hrvate, većinom iz Dalmacije, a ponajviše otočane. Bez obzira na ime društva, to je tijelo nedvojbeno odigralo vrlo važnu ulogu u okupljanju naših iseljenika prije Drugog svjetskog rata i neposredno nakon njega. Počasni konzul George Antun Sinovich izabran je za počasnog predsjednika, s obzirom na njegove zasluge za zajednicu i njegov konzulski položaj. U zajednici su također postojale tri druge organizacije, no sve tri od daleko manje važnosti nego što je to bio Jugoslavenski napredni klub. Tu se radilo o Jugoslavenskom teniskom klubu koji je vodio Ljubo Paladin, zatim o tamburaškom zboru „Jadran“ s Antunom Težakom na čelu i ponovno jednom Slavenskom zborom, koju su vodili Jovan Pejović i S. Ptijević i koja je imala dvadesetak članova, najvećim dijelom Crnogoraca i Srba. Tijekom Drugoga svjetskoga rata, kao i sve ostale južnoafričke društvene organizacije, Jugoslavenski napredni klub bio je dosta aktivan u prikupljanju novčanih i ostalih sredstava za ratne potrebe, odnosno za savezničke ratne napore i žrtve rata.¹²⁵

Pojavljaju se mnoge organizirane grupe u kojima su pojedinci smatrali da mogu napraviti bolji doprinos ratnim naporima i žrtvama rata nego već postojeće organizacije. Tako se

¹²² A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 57.

¹²³ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 131.- 132.

¹²⁴ Isto, str. 132.

¹²⁵ Isto, str. 132.- 135.

u Johannesburgu pojavio i Jugoslavenski radnički klub, pa Partizanski fond, zatim već spomenuti Odbor za pomoć partizanskoj oslobodilačkoj armiji, a postojalo je i društvo prijatelja Sovjetskog Saveza, premda ta udruga nije bila isključivo hrvatska. No, sve te organizacije i grupe prestat će djelovati poslije rata. Godine 1946. na izborima za novi odbor članovi Jugoslavenskog naprednog kluba biraju Marka Korunića za predsjednika koji opet bezuspješno pokušava ujediniti sve Južne Slavene i njihove grupe, odnosno preostale organizacije. Tijekom 1950. brat Bogdana Radice, poznatoga hrvatskog novinara, pisca i publicista iz SAD-a, Ratko Radica, arhitekt po zanimanju, postaje predsjednikom Jugoslavenskog naprednog kluba i on potiče izdavanje časopisa „Male novine“, koji će nažalost nakon nekoliko godina prestati izlaziti. U međuvremenu su financijski problemi kluba iz mjeseca u mjesec postali sve veći. Očito novo pridošli Hrvati nisu bili spremni prići jugoslavenskom klubu, a i starosjedioci su počeli gubiti interes za njega, pa je Srećko Bjelovučić, u nadi da spasi klub, na godišnjoj skupštini 19. lipnja 1955. izjavio da je nemoguće održati ovakvo stanje pošto Srbi u Jugoslavenskom klubu i dalje tvrde da su Srbi dok većina Hrvata koji su činili Jugoslavenski klub ostaju Jugoslaveni. Novopridošli Hrvati traže promjenu imena kluba i hrvatski predznak. Prijedlog Bjelovučića da se ime mijenja dobio je potporu Ratka Radice, no kako se Marko Korunić s još nekolicinom protivio promjeni imena kluba, to je bio neizbježan put kraju postojanja kluba. Nakon trideset godina uglavnom uspješnog djelovanja, godine 1958. taj zapravo hrvatski klub prestao je djelovati.¹²⁶

6. 2. Daljnje društveno djelovanje južnoafričkih Hrvata

Slično kao i u drugim iseljeničkim sredinama, službena jugoslavenska politika sustavno je tajno i javno radila na razbijanju hrvatskog nacionalnog okupljanja sumnjičenjem, ogovaranjem, prijetnjama i različitim drugim oblicima zatamljivanja nacionalne svijesti i hrvatskog nacionalnog identiteta.¹²⁷

Drugi je svjetski rat stavio Hrvate u Južnoj Africi u veoma nezgodan položaj jer su oni proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske (NDH) i njezinim ratnim opredjeljenjem automatski mogli postati građani neprijateljske zemlje. Zahvaljujući golemu zalaganju nekih uglednika to je

¹²⁶ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 135.- 143.

¹²⁷ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 58.

ipak izbjegnuto. Tome je uvelike pridonijelo i učlanjenje velikog broja hrvatskih iseljenika u tek osnovani „Jugoslavenski dom“ koji je preko južnoafričkog Crvenog križa skupljao pomoć za naše izbjeglice u El Shattu. U namjeri da utječe na hrvatske iseljenike i da ih mobilizira za kraljevsku vojsku, poraženi starojugoslavenski režim godine 1941. utemeljuje u Johannesburgu „Jugoslavensko radničko kulturno društvo.“ Ono međutim, doživljava totalni raspad kad pokušava agitirati za mobilizacije u interesu kraljevske vlade.¹²⁸

„Jugoslavenski dom“ doživio je sličnu sudbinu 1948., kada se njegov rukovodstvo deklariralo za podršku Rezoluciji Informbiroa (Staljinovoj osudi Tita i nove Jugoslavije). Nakon Drugog svjetskog rata zajednica južnoafričkih Hrvata nastoji i uvelike uspijeva usmjeriti se prema nacionalnom osvješćivanju. Neosporno je da su u tome najviše pridonijeli novi, mahom mlađi doseljenici, koji su iz domovine ponijeli uspomene na svu nelagodu života i shvaćanja da je novostvoreni komunistički režim jednako pogibeljan i razoran za Hrvatsku kao i onaj jugoslavensko kraljevski. Nisu se, naime, nimalo iznenadili što su u vojo dalekoj tuđini osjetili staru perfidnu jugopolitiku koja putem svojih „izaslanika“ nesmiljeno gazi svako nacionalno udruživanje i organiziranje, sve ono što je u neskladu s jugoslavenskim zajedništvom i istomišljeništvom. Rezultat ovakvog djelovanja bio je već odjelotvoren osnutkom „Hrvatskog društva u Južnoj Africi“ godine 1952. sa sjedištem u Johannesburgu. „Time je“, kaže se u njegovom osnivačkom proglasu, „ konačno ostvarena odavna potreba i vruća želja da Hrvati i prijatelji Hrvata i hrvatskog naroda u Južnoj Africi imaju svoje Hrvatsko društvo u kojem će se moći okupljati, savjetovati, raspravljati i međusobno pomagati...“¹²⁹

6. 3. Sportski život naših iseljenika

Treba spomenuti da je neposredno poslije Drugog svjetskog rata kratko djelovao Hrvatski teniski klub. Vjerojatno je u njegovih osnivača još bilo svježije sjećanje na predratni uspjeh hrvatskih tenisača (Palade, Kukuljevića i drugova) protiv reprezentacije južnog Transvaala (1937).¹³⁰

¹²⁸ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati , str. 58.

¹²⁹ Isto , str. 58.- 59.

¹³⁰ Isto, str. 59.

6. 3. 1. Osnivanje nogometnog kluba „Croatia“

Istodobno s polaganim odumiranjem Jugoslavenskog naprednog kluba novopridošli Hrvati također su počeli sa svojim društvenim djelatnostima. Pridošlice su među sobom ili među drugima bili poznati kao hrvatska zajednica i odnosi s Hrvatima jugoslavenske orijentacije nisu bili najbolji. Jedan od razloga bilo je i međuetničko natjecanje u nogometu u Johannesburgu. Dok je nova hrvatska zajednica htjela igrati pod hrvatskim imenom, oni drugi pokušali su se registrirati kao Jugoslaveni. Nakon mnogobrojnih rasprava, Odbor međuetničkih nogometnih natjecanja odlučio je da će Jugoslaveni igrati kao predstavnici te države, a budući da hrvatske države nema, neće biti ni igranja nogometa pod hrvatskim imenom. Nakon mnogobrojnih protesta, razočaranje u zajednici je bilo veliko i budući da je postalo jasno da Hrvati neće ni ubuduće moći igrati kao Hrvati, već kao Jugoslaveni, odlučili su osnovati svoj nogometni klub i, po mogućnosti sudjelovati u Južnoafričkoj nogometnoj ligi.¹³¹

Godine 1962. opet inicijativom uglavnom mlađih doseljenika, osnovan je u Johannesburgu nogometni klub „Croatia“ (kakvo je ime nosila većina iseljeničkih društava u znak sjećanja na staru domovinu). Naime, nacionalno osviješteni hrvatski nogometaši bojkotirali su sudjelovanje na međunarodnom turniru pod imenom „Jugoslavenski nogometni tim“ i zahtijevali da ih se nominira i tretira kao nacionalni iseljenički klub.¹³²

Osnivačka skupština održana je u Johannesburgu. Bilo je rasprava kako će se novi klub zvati i nakon prijedloga Ivice Milanovića da se klub zove Hrvatski športski klub „Jadran“, Omer Švorinić predlaže da ime klub bude Croatia F. C., što je i prihvaćeno.¹³³

Za prvog predsjednika kluba izabran je Ivica Milanović, a za doživotnog počasnog predsjednika imenovan je Petar Dica. Na utemeljivačkoj skupštini bilo je prisutno 30-ak Hrvata. Nakon osnivačke skupštine pristupilo se okupljanju članstva, te izradi pravila, odnosno stvaranju uvjeta da klub pristupi u Nacionalnu nogometnu ligu.¹³⁴

Potvrđena su i pravila kluba, gdje je u prvom članku naglašeno da se klupsko ime, sve dok klub postoji, ne može mijenjati iz bilo kojih razloga. U prosincu 1962. Croatia F.C. primljena je

¹³¹ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 145.- 146.

¹³² A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 59.

¹³³ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 146.

¹³⁴ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 59.

za člana i Nacionalnoj nogometnoj ligi i s tim se otvaraju vrata Hrvatima južne Afrike da ipak javno igraju nogomet pod hrvatskim imenom.¹³⁵

Poslije određenih organizacijskih i financijskih teškoća u prvim mjesecima od osnutka, uslijedili su prvi veći uspjesi, te se klub uspijeva probiti iz treće u drugu nogometnu ligu. U tom pothvatu zabilježen je rekord kojim se rijetko tko može podičiti. Naime, „Croatia“ je zabilježila čak 48 utakmica bez poraza. U tom nizu zabilježena je i glasovita pobjeda od čak 12:0 protiv „Koedoe Park Sidea“.¹³⁶

No, Croatia nije igrala samo nogomet, nego je i organizirala niz društvenih priredbi, do piknika do plesova te konačno 1966. počela izdavati i klupski časopis u tri boje. Vrijedno je spomenuti da je Croatijin trener u to doba bio Aleksandar Aco Živković, predratna nogometna zvijezda Concordije i Građanskog, koji je nakon povratka u domovinu, nažalost, početkom 2000. preminuo u Zagrebu. No, kao i prije u Jugoslavenskom naprednom klubu, problem novca u Croatiji je postajao sve veći i veći. Nažalost, to se osobito odnosilo i odnosi na nogometne klubove, gdje kupnja igrača zahtijeva sve više i više novaca, a bez dobrih igrača nema ni velikih uspjeha. Kao rezultat tih poteškoća Croatia. F.C. održala je posljednju godišnju skupštinu 1967., premda je praktički prestala djelovati još 1966.¹³⁷

Klub je postao najuspješniji nogometni klub u Južnoj Africi 80-ih godina nakon što je obnovljen 1981. godine. Iako su boje crven-bijeli-plavi i hrvatski grb (šahovnicu) sada na prsima nosili mahom nehrvati. I bijelci i crnci, svojim su trudom i zalaganjem časno nosili naše nacionalno ime. Klub se 1990. ipak raspao, kao kaže Gojko Soldo, čovjek bez kojeg je nezamisliva povijest hrvatske zajednice i športa u Južnoafričkoj Republici ovih zadnjih tridesetak godina, „zbog brojnih okolnosti“ No, upravo na temeljima ovoga nogometnog kluba nastala je nova i nesumnjivo najsnažnija nekonfesionalna asocijacija Hrvata u Južnoj Africi, a to je bio „Hrvatski centar.“¹³⁸

U kakvim se okolnostima klub raspao govori predsjednik Antun Odak: „*Imali smo u blagajni još samo 2000 randi i s tim smo novcem mogli trajati još koji mjesec. Međutim, budući da je pokojni doktor Spužević bio nositelj svega hrvatskog u Južnoj Africi, rekao je najbolje kupiti komad zemlje, pa da to bude centar za sve Hrvate, a da se rasformira nogometni klub „Croatia.“ Sastali smo se i nije bilo drugoga.*“¹³⁹

¹³⁵ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 146.

¹³⁶ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 60.

¹³⁷ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 148.- 149.

¹³⁸ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 61.

¹³⁹ Ivan Hetrich, U potrazi za Hrvatima.... Kroz Južnoafričku republiku, Marin Držić, Zagreb 1996., str. 46.

6. 4. Katolička crkva i Hrvati u Južnoj Africi- Osnutak Hrvatske katoličke zajednice

Hrvatski iseljenici u Južnoj Africi oduvijek su bili vezani uz Katoličku crkvu, ali su zbog nepostojanja hrvatske crkve u JAR-u bili prisiljeni sudjelovati svetim misama na stranim jezicima.¹⁴⁰

Iako su brojni dokumenti iz katoličke središnjice u Rimu te legalizacija liturgije na narodnom jeziku i osnutak institucije za dušobrižništvo u Rimu i Zagrebu postavili čvrste zakonske temelje za organizaciju pastoralnog života među našim iseljenicima diljem svijeta, oni su zapravo samo ozakonili potrebe koje su osjećali naši iseljenici od prvih dana dolaska u novu domovinu. Ne samo što su iseljenici željeli čuti riječ Božju na svome jeziku, nego su htjeli imati i svoje dušobrižnike koji će im na njihovim jezicima propovijedati i biti neprekidno s njima u najvažnijim trenucima života, pri krštenju, vjenčanju i smrti.¹⁴¹

Hrvatska zajednica je još od Prvog svjetskog rata željela imati svoga svećenika.¹⁴² Pod vodstvom najuglednijih zemljaka, hrvatski iseljenici u Južnoj Africi još su tamo tridesetih godina, a poglavito nakon dolaska poslijeratne imigracije sustavno radili na ostvarenju dušobrižništva, a usporedno i školske službe za hrvatske useljenike. Neumorni inspiratori ove misli poslije rata bili su dr. Đuro Spužević, Milan Martinović i Robert Lisica, kojima je uspjelo da potkraj šezdesetih godina među Hrvatima u Južnoj Africi godišnje održi najmanje jedna misa na hrvatskom jeziku, koji je najčešće služio Slovenac vlč.o. Albin Kladnik. Zahvaljujući upornosti, u prvom redu samih iseljenika, vrijeme je pokazalo ispravnost njihova truda na organizaciji dušobrižnika.¹⁴³

Robert Lisica, u ime Croatia centra (Hrvatski centar) piše pismo Predsjedništvu biskupskih konferencija u Zagrebu, u kojem moli da se hrvatskoj zajednici pošalje jedan dušobrižnik, koji će kao navodi Lisica, „raditi na slavu Božju i na spas povjerenih mu duša“, apelirajući istodobno na biskupe u Zagrebu da to ozbiljno shvate, „da naš glas ne ostane glas vapijućeg u pustinji.“¹⁴⁴

Pristankom Katoličke biskupske konferencije Južne Afrike i mjesnog biskupa H. Boyela te Hrvatskog centra u Johannesburgu, s jedne strane i Biskupske konferencije u Zagrebu i Franjevačke provincije u Zadru, s druge strane, utemeljena je Hrvatska vjerska zajednica- Župa

¹⁴⁰ Rašeljka Kekez, Mendelini susjedi, Hrvati u Južnoj Africi., Hrvatska revija 3. (2003.), broj 4, Zagreb 2003., str. 68.

¹⁴¹ A. Laušić, Hrvatska književna revija 6., 26., str. 935.- 936.

¹⁴² T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 151.

¹⁴³ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 67.

¹⁴⁴ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 151.

sv. Jeronima u Johannesburgu dekretom Biskupske konferencije u Zagrebu. Iz dokumenata ove razmjerno mlade župe jasno se razabire da se Hrvatski centar u ime čitave hrvatske zajednice u Južnoj Africi 24. VI. 1968. pismeno obratio biskupskoj konferenciji u Zagrebu molbom da ona odredi jednog svećenika koji bi pastorizirao hrvatske iseljenike u Južnoj Africi. Konferencija je imenovala fra Ivu (Stanka) Perovića, člana spomenute provincije koji je dotada već više od trideset godina službovao kod franjevačkog komesarijata za Svetu zemlju, uglavnom u Egiptu. Perovićevim dolaskom u Johannesburg (29. III. 1969.) i pravno je uspostavljena hrvatska misijska župa i stvoreni su uvjeti za osnutak i organizaciju Hrvatske katoličke zajednice i svih njenih aktivnosti na tlu Južne Afrike. Zajednicu je u početku vodio crkveni odbor koji je poslije promijenio ime u Pastoralno vijeće, pa se ono sve dosad zajedno sa svećenicima brine za svekoliki vjerski, kulturni i zabavni život zajednice.¹⁴⁵

Fra Ivo je bio franjevac, kako su u zajednici smatrali, staroga kova, što će reći vrlo skroman i za današnje pojmove čovjek i svećenik zbilja malih potreba. Ne samo da je dobar govorio engleski, francuski, hebrejski, arapski, talijanski, latinski i naravno hrvatski, bio je i vrlo obrazovan čovjek s velikim i dugim iskustvom života izvan domovine. Hrvatska zajednica u njemu je dobila nagru za sva čekanja da dobije vlastitog dušobrižnika, a kad je na vlastiti zahtjev premješten u Sv. Zemlju, članovi zajednice peticijom su ga pokušali vratiti u Južnu Afriku, što stjecajem okolnosti nije uspjelo.¹⁴⁶

Odmah po dolasku o. Ive Perovića osniva se Župsko vijeće, kojemu pristupaju članovi zajednice podrijetlom iz raznih pokrajina Hrvatske. Počinju i društveno- prosvjetne aktivnosti koje su se sastojale od plesova, zabava, prikazivanja filmova, škole hrvatskog jezika za djecu i odrasle. Kulturno-povijesnih predavanja, akademija i plesanja narodnih kola te pjevačkog zbora. Na jednom sastanku Župskog vijeća 1972. donosi se odluka, usprkos savjetu nekih članova da ne treba izazivati, da ova nova zajednica vjernika nosi ime Hrvatska katolička zajednica, što je uz kasniju zamjenu riječi „katolička“ za „vjerska“ i danas njezino ime. Dvije godine poslije, 1974. pod uredništvom Tvrtka Mursala, počinje se s izdavanjem biltena „Župne vijesti“, koje i danas, u proširenom obliku povremeno izlaze.¹⁴⁷

¹⁴⁵ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 67.- 68.

¹⁴⁶ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 153.

¹⁴⁷ Isto, str. 154.

Nakon Hrvatskog proljeća 1971. dolazi veći broj mlađeg svijeta koji se, nakon početnog nesnalaženja, pridružuje radu zajednice, a neki od njih izabrani su u Pastoralno vijeće¹⁴⁸ čime je on još više dobilo na snazi.¹⁴⁹

Dok je fra Ivo još bio u Južnoj Africi, Provincija je poslala još jednog, ovaj put mladog svećenika iz Hrvatske, fra Veselka Grubišića koji se pridružuje fra Ivi u lipnju 1979. i koji će ga nakon njegova odlaska iz zajednice zamijeniti, odnosno nastaviti rad koji je fra Ivo veoma uspješno započeo. Šest godina poslije, u lipnju 1985. u Hrvatsku katoličku zajednicu iz Argentine dolazi o. fra Marijan Zlovečera. Fra Marijan će tijekom boravka u Južnoj Africi gotovo svu svoju energiju iskoristiti u gradnji lijepo crkvene zgrade.¹⁵⁰ Nakon odlaska fra Veselka Grubišića i fra Marijana Zlovečere iz Južne Afrike dušobrižnikom Hrvatske katoličke zajednice postaje o. fra Ivica Karmelo Strčić, mlad svećenik koji će se ubrzo dobro uklopiti u sada nešto manju zajednicu jer je određen broj Hrvata napustio Južnu Afriku i vratio se u domovinu, ili, ako je riječ o nekim mladima, otišao u treće zemlje.¹⁵¹

Jedan od velikih problema svih hrvatskih zajednica, naročito u prekomorskim zemljama, bio je ozbiljan nedostatak kontakata s domovinom. Državne vlasti SFRJ gledale su s nepovjerenjem čitavo iseljništvo, smatrajući hrvatske iseljeničke zajednice koje nisu izravno kontrolirali neprijateljskom emigracijom. Zbog toga su posjeti predstavnika hrvatskih ustanova iseljeničkim zajednicama bili gotovo nemogući, naročito ako se posjetiocima po povratku u domovinu nije išlo na informativne razgovore u Službu državne sigurnosti, što je bila česta praksa. No, kako je Crkva u Hrvata ipak bila ustanova koju su vlasti u SFRJ morale u određenoj mjeri uvažavati, ona je jedina bila u stanju odigrati važnu organiziranu ulogu u brizi za Hrvate svuda u svijetu, pa tako i na jugu Afrike. S tim u svezi u ožujku 1978. u Johannesburg dolazi tadašnji ravnatelj Inozemne pastve msgr. Vladimir Stanković. Dvije godine poslije, u listopadu 1980., zajednicu posjećuje zagrebački nadbiskup dr. Franjo Kuharić te Živko Kustić, glavni urednik Glasa koncila. Vlastima u SFRJ taj posjet nije bio po volji, pa je predsjednik predsjedništva SR Hrvatske Jakov Blažević negativno ocijenio prisutnost nadbiskupa dr. Kuharića i pratnje u Johannesburgu i tom prigodom članove hrvatske zajednice u Južnoafričkoj

¹⁴⁸ je zapravo crkveni odbor koji je poslije promijenio ime u Pastoralno vijeće, njegova zadaća je bila voditi hrvatsku iseljeničku zajednicu, pa se ono zajedno sa svećenicima brinulo za svekoliki vjerski, kulturni i zabavni život zajednice

¹⁴⁹ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 68.

¹⁵⁰ pošto hrvatska iseljenička zajednica nije imala svoju crkvu ili prostor gdje bi se vršilo bogoslužje, a to je bilo prijekopotrebno, 1986. kupljena je kuća sa zemljištem za potrebe liturgije u predgrađu Johannesburga, međutim, nakon nekog vremena i taj prostor je bio premalen za sve vjernike, pa se napokon odlučilo sagraditi crkvu koja je dovršena 1991, a 1993. ju je blagoslovio kardinal Kuharić, to je bila prva hrvatska crkva u JAR-u

¹⁵¹ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 153.- 154.

republici javno nazvao „ demoraliziranim otpacima naše zemlje.“ Kasnije hrvatsku zajednicu posjećuje i Ćiril Kos, đakovački biskup.¹⁵²

Nakon izbijanja rata u Hrvatskoj zajednica južnoafričkih Hrvata je na poziv Pastoralnog vijeća formirala Hrvatski Caritas i to 8. kolovoza 1991. u prostorijama Hrvatske vjerske zajednice u Houghtonu. Prva godina rada ove humanitarne organizacije bila je gotovo isključivo posvećena prikupljanju i slanju pomoći u Hrvatsku, dok se sadašnji rad pomalo širi na samu zajednicu u kojoj ima sve više onih kojima je potrebna višestruka pomoć. Rad u Caritasu započeo je u dva smjera: skupljanje i slanje pomoći domovini Hrvatskoj i izrada neophodnih dokumenata; pravila i dozvola za rad koje je trebalo odobriti Ministarstvo unutarnjih poslova Južne Afrike. Da bi društvo bilo što učinkovitije imenovana su predstavništva u većim gradovima, odnosno provincijama (Pretorija, Durban, Cape Town). U svemu tome, kao i u ostalim oblicima rada, društvenog okupljanja, uzajamnosti, zajedništva i suživota među hrvatskim iseljenicima u Južnoj Africi nezamjenjivu ulogu odigrale su „Župne vijesti“, dvomjesečno glasilo Hrvatske katoličke zajednice, koje sustavno izlazi od 1974. godine.¹⁵³

6. 4. 1. Osnutak misijske postaje sv. Leopolda Bogdana Mandića u Shangompu, Zambija

Hrvatski svećenici i dušobrižnici sudjelovali su u brojnim misijama diljem svijeta, ne samo kako bi pomogli hrvatskim iseljenicima u duhovnim krepostima i Božjoj službi, molitvama, vjeronauku, i drugoj pomoći, nego kako bi djelovali i pomogli siromašnom stanovništvu diljem svijeta o kojemu se treba brinuti i materijalno i moralno. U širenju katoličanstva i Bože riječi te pomaganju ljudima naši svećenici nisu zaostajali za drugim stranim svećenicima diljem svijeta, pa tako niti na prostorima Afrike i Južne Afrike.

Osnivane su hrvatske župe na svim kontinentima i tamo gdje je bilo Hrvata, ali i često gdje nije bilo Hrvata, nego su oni tek naknadno stizali. Tako je osnovana i župa sv. Leopolda Bogdana Mandića u Shangombu, u Zambiji, na širem prostoru Južne Afrike. Shangombo je manji gradić izoliran od civilizacije u blizini granice s Angolom. Do njega se dolazi šumskim puteljcima, a zbog blizine granice postoji policijski kamp, no unatoč tome mnoštvo izbjeglica dolazi u Shangombo iz Angole. Ljudi ondje većinom gladuju zbog kronične suše. Ondje se ne

¹⁵² T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str. 155.- 157.

¹⁵³ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 70.- 71.

nalazi ni trgovina, a kamoli struja, telefon, tekuća voda, općenito infrastruktura je slaba. Postoji škola do koje djeca moraju pješaćiti satima. Ljudi su u toj skromnosti i dobroti ipak željeli misionara koji će im otkriti mnoge vidike i nove druge mogućnosti. U međuvremenu je izgrađena cesta koja za Shangombo koja je olakšalo putovanje i donijela mnoge pozitivne promjene za lokalno stanovništvo. Tipične seoske kućice koje su izgrađene od blata i pruća i pokrivene travom, toplina i prijazni ljudi dijelovi su onog što čini Shangombo.¹⁵⁴

U novoj misiji trebalo je izgraditi crkvu, kuću za stanovanje svećenika i ekipe, organizirati župu i sve ostalo. Osim misionara, trebalo je naći dosta pouzdanih ljudi i lokanog stanovništva za taj pothvat. Uz pomoć oca Benignusa, izgrađena je i na sam blagdan Sv. Josipa 1995. blagoslovljena crkva Sv. Leopolda Mandića u Shangombu. Nova misija imala je dakle svog zaštitnika u sv. Leopoldu Bogdanu Mandiću, kapucinu. Nova misija posvećena je jednom kapucinu radi toga što su katoličku evangelizaciju u tom dijelu Zambije tridesetih godina ovog stoljeća započeli kapucini, ali i radi toga što će prvi rezidencijalni svećenik u novoj misiji biti Hrvat, svečev sunarodnjak. Taj svećenik i župnik je bio o. Boris Dabo. Trebalo je misliti na daljnju gradnju, a gradnja u zambijskim uvjetima sporo teče. Joseph Mubangi kao katehiste je bio zadužen da pripremi ljude za dolazak svećenika, organizira ljude i počne s vjerskim poukama. Otvoriti novu misiju u Africi nije uopće nije bio lak zadatak. To je značilo izgraditi centar u kojem će biti glavna crkva buduće župe, izgraditi kuću za stanovanje svećenika i stanove za župske djelatnike, organizirati župni rad, polaziti u raštrkana sela u kojima već postoje zajednice vjernika i prodirati tamo gdje ih još nema, a najzanimljiviji su susreti sa selima do kojih radosna vijest još nije stigla, pa se ljudi s njom prvi put susreću.¹⁵⁵

Ljudi su u Shangombu bili vrlo radišni i najveća im je briga bila kako se prehraniti i kao izbjeći gladovanje ili čak umiranje od gladi. Zato sade kukuruz koji je glavni prehrambeni artikala. Oni malo imućniji imaju krave, a gotov svi uzgajaju kokoši i koze. Neki uzgajaju i svinje. Suša je najveći neprijatelj. Hrvatska misija je pomogla stanovnicima uzgajati rižu jer su polja u blizini bila najpogodnija za to, a i naši ljudi uz pomoć stručnjaka su pokušali riješiti problem gladi u tom području.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Boris Dabo, Leopold Mandić u Africi, Hrvatski iseljenički zbornik 1997., Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 1997., str. 197.- 198.

¹⁵⁵ Isto, str. 198.- 201.

¹⁵⁶ Isto, str. 203.

6. 5. Političko-domoljubne organizacije Hrvata u Južnoj Africi

„Hrvatski centar“ zasigurno je najpoznatija takva organizacija, nastao je na temeljima nogometnog kluba „Croatia“ i prostirao se na 22000 četvornih metara u Boksburgu, 10-ak kilometara od Johannesburga. „Hrvatski centar“ kao pravni subjekt i u njegovu sastavu „Hrvatski dom“, obično nazvan Klub, svečano je bio otvoren 23. travnja 1973. Tu su se nalazio kompleks s novogradnjom od pet prostorija, velikom dvoranom, nusprostorijama, dvostrukom garažom, bazenom, nogometnim igralištem, dječjim rekreacijskim centrom, natkrivenim boćalištem itd. Djelo je to mnogih i mnogih hrvatskih entuzijasta, posebice utemeljitelja centra Roberta i Ljubice Lisica, pokojnog dr. Đure Spuževića i brojnih drugih donatora. Na tom predivnom zdanju, s kakvim se može podičiti malo koja doseljenička kolonija u Južnoj Africi, od osnutka 1973. ponosno se vijorio hrvatski stijeg, zbog kojega su i Centar i Klub bili čestom metom podmuklih napadaja i prijetnji projugoslavenskih elemenata i suradnika UDB-e. no, zajednička odlučnost i domoljublje Hrvata koji se ovdje skupljaju nekoliko puta na godinu, bila je i ostala preprekom tim zlonamjernim nasrtajima. „Hrvatski centar“ časno je odigrao svoju ulogu u zajednici Hrvata južne Afrike jer je od osnutka bio rasadnik domoljubnih misli i djela što uključuje slanje pomoći u domovinu pri osnutku neovisne hrvatske države.¹⁵⁷

Velike političke promjene u domovini 1990. imale su snažni odjek i u hrvatskoj zajednici u Južnoj Africi. Tako je, nakon proglašenja nezavisnosti Republike Hrvatske došlo, u svibnju 1992., do osnivanja nove organizacije pod imenom CASA (Croatian Association of South Africa).¹⁵⁸ Hrvatska zajednica Južne Afrike organizacija je hrvatskih iseljenika koja djeluje na prostoru cijele Južnoafričke Republike, nije vezana ni s jednom političkom strankom ni u Hrvatskoj ni u Južnoafričkoj republici, a financira se priložima svojih članova i drugim dobrovoljnim priložima. Glavni joj je cilj djelovati u promicanju interesa hrvatske zajednice u Južnoj Africi i tako pridonijeti promicanju hrvatskih nacionalnih interesa na međunarodnom planu. U svojim službenim materijalima HZJA ističe kako joj je osnovni programski interes u razvijanju prijateljskih odnosa između hrvatskog naroda i naroda Južne Afrike putem suradnje na svim područjima, a poglavito na gospodarskom, socijalnom, kulturnom, športskom, akademskom i drugim područjima života za koja će se pokazati obostranu volju i interes. Djelovanje HZJA (CASA) obuhvaća razne radne grupe uglavnom na dobrovoljnoj osnovi, ali u

¹⁵⁷ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 61.- 62.

¹⁵⁸ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str.158.

općem interesu cijele zajednice i pridruženih organizacija (nešto čvršćeg organizacijskog ustrojstva).¹⁵⁹

Predsjednik te organizacije je bio inž. Maksim Buljanović, koji se iz Hrvatske (Splita) doselio 1975. Pod okriljem CASA-e osnovana je i Hrvatska trgovinska komora na čelu s predsjednikom Milanom Novakom. CASA je počela izdavati i svoj list na engleskom jeziku „Croatian Independent“ (Nezavisni Hrvat), koji je privremeno izlazio u Johannesburgu. No, CASA nije bila dugog vijeka jer je nekoliko godina iza osnutka prestala s djelovanjem. Časopis „Croatian Independent“ također je prestao izlaziti. Istovremeno s osnutkom CASA-e, ponukana ratom u domovini, Hrvatska vjerska zajednica pokreće Hrvatski Caritas na čelu s predsjednicom Nevenkom Višić.¹⁶⁰

Za razliku od drugih useljeničkih zemalja u kojima su Hrvati potražili bolje gospodarske i životne prilike (posebice u američkim državama), u kojima ih je bilo više i gdje su bili bolje organizirani, naši se sunarodnjaci u Južnoafričkoj Republici ne mogu jako pohvaliti izdavaštvom. U svom opširnijem radu od tridesetak stranica, Franjo H. Eterović ima jednu jedinu rečenicu: „Zabilježiti ćemo Male Novine (1952.- 1953.), koje su izlazile u Johannesburgu, gdje živi i radi veća skupina Hrvata.“ Još kraće se „Male novine“ spominju u knjizi „Crkva i hrvatsko iseljeničtvo“, gdje ih se ocjenjuje kao „dobro uređivan list.“¹⁶¹

Osim društveno-vjerskih djelovanja, hrvatska je zajednica od prilike ranih 1970-ih godina dala i formalno svoj doprinos hrvatskoj političkoj oporbi. U to doba dolazi u Johannesburg predsjednik Hrvatskog narodnog vijeća (HNV) iz New Yorka Janko Skrbinić i kao rezultat njegova posjeta Josip Murković predlaže osnivanje ogranka HNV-a u Južnoj Africi. To je i učinjeno i za prvog predsjednika se bira novopridošli Hrvat iz Australije Gabro Petričević. Idući predsjednik ogranka sve izbora 1990. u domovini i raspuštanja HNV-a bio je Tvrtko Andrija Mursalo. Članovi zajednice su, kupnjom i čitanjem, pomagali hrvatski izbjeglički tisak u inozemstvu. Najviše se čitala „Nova Hrvatska“ iz Londona, zatim „Danica“ iz Chicaga, „Hrvatska revija“ (pok. Vinka Nikolića) iz Barcelone, a iz domovine „Glas koncila.“ Početkom Domovinskog rata zajednica je dala i svoj doprinos domovini u novčanom i materijalnom obliku. Pod pokroviteljstvom Croatia centra (Hrvatskog centra- kluba), sakupljeno je i u domovinu poslano više od 300000 randa (150000 dolara otprilike). Pored toga kupljena je 1991. i poslana zimska odjeća, lijekovi za Hrvatsku vojsku, veterinarski lijekovi za stočni fond, sanitetski materijal, prilično velike količine cigareta za hrvatske vojnike na bojišnici, a također, gdje je to

¹⁵⁹ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 63.

¹⁶⁰ T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str.158.

¹⁶¹ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 65.

bilo moguće, odgovarajuća potrebna oprema. Istovremeno je Hrvatski Caritas poslao kontejnere robe i hrane za izbjeglice i siromahe, a pojedinci u svoja sela i mjesta, novac, hranu i tu i tamo opremu. Hrvatski centar i Caritas novčano i materijalno su pomagali ratnu siročad, a također i ratne vojne invalide Domovinskog rata. Slučaj kanadskoga Hrvata Antona Kikaša, odnosno njegove kupnje i slanja južnoafričkog oružja iz zračne luke Mmabatho u Bophuthatswani u Hrvatsku u kolovozu 1991. nije bio povezan sa zajednicom. Hrvati u Južnoj Africi saznali su iz južnoafričkog tiska za taj neuspješan i zamalo tragičan pothvat nekoliko dana nakon što su jugoslavenske vlasti zaplijenile pošiljku u zagrebačkoj zračnoj luci i lišile slobode Kikaša. Skupljanje pomoći nije uvijek bio lagan posao jer je bilo prigovora od ljudi kojima slane pomoći nije bilo po volji. Potpomognuti kojekakvim vijestima sumnjive vjerodostojnosti iz domovine o navodnim velikim krađama iz dijaspora poslana novca u domovinu i općim objedama o neovlaštenom trošenju tog novca, pojedinci su odbijali suradnju uglavnom iz dva razloga. Prvi je bio povezan s vjerovanjem nekih članova zajednice da će vijek trajanja hrvatske države biti kratak, pa se nisu željeli kompromitirati u slučaju da se Jugoslavija vrati, a drugi što se jednostavno nisu htjeli rastajati s novcem, pa su im glasine o krađama došle kao isprika da ne moraju posegnuti u džepove. No, usprkos postojanju i takvih pojedinaca zajednica je nesebično slala novac i potrebnu robu koliko je mogla.¹⁶²

7. ŽIVOT HRVATSKIH ISELJENIKA DANAS

Hrvatski iseljenici u Južnoafričkoj Republici stvorili su svoja naselja u najjačim privrednim centrima te zemlje. Ukupan broj doseljenih osoba kao i njihovih potomaka danas se računa između 5-7 tisuća. Šime Đodan spominje kako je oko 7000 naših Hrvata, uglavnom iz primorskih krajeva i Like doselilo u Južnu Afriku i naselilo se u Durbanu, Johannesburgu i drugim mjestima.¹⁶³ Najveća kolonija nalazi se u Johannesburgu, gdje živi više od 1000 hrvatskih iseljenika, dok u ostalim naseljima: Bulawayo, Durban, Krugersdorp, Livingstone, N'Kana, Pretorija, Shabana, Springs, Luanshya, Plumstead, Roodeport, Kitwe, Brakpan i možda još u nekim, živi po nekoliko stotina doseljenih Hrvata i njihovih potomaka.¹⁶⁴

¹⁶² T. A. Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.-1997.), str.159.- 161.

¹⁶³ Šime Đodan, Raseljena Hrvatska- uzroci i posljedice, Meditor: Iros, Zagreb 2006. str. 149.

¹⁶⁴ V. Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 258.

Broj Hrvata koji žive u JAR-u nije moguće pouzdano utvrditi, iako su vršena i znanstvena istraživanja. Temeljem procjene Veleposlanstva RH u Pretoriji, Hrvatske katoličke misije te same procjene hrvatske iseljeničke zajednice u JAR-u, danas živi između 1500 i 2000 Hrvata koji govore hrvatskim jezikom i koji održavaju vezu sa Hrvatskom, odnosno koji su nacionalno svjesni i izjašnjavaju se Hrvatima. Isto tako, u JAR-u živi još nekoliko tisuća stanovnika koji imaju hrvatsko podrijetlo (druga, treća, a već i četvrta generacija), ali zbog duboke integriranosti, te gubitka veza s Hrvatskom, ne govore hrvatskim jezikom i ne izjašnjavaju se Hrvatima, kao što i ne održavaju veze s Hrvatskom. Temeljem slobodne procjene, danas u Južnoafričkoj Republici živi sveukupno oko 8000 hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka. Većina Hrvata ima državljanstvo JAR-a ili stalni boravak u Južnoj Africi, te imaju ista prava i obveze kao i domaće južnoafričko stanovništvo. Južnoafrička Republika dozvoljava dvojno državljanstvo.¹⁶⁵

Od početka 20. stoljeća naše ljude nerijetko susrećemo kao unosne zemljoradnike, vlasnike koncesija i tvornica. Bilo ih je, a danas ih je još više koji su se svojom imovinskom i obrazovnom razinom uzdigli iznad prosjeka. Sadašnje stanje u tom pogledu nadmašuje ono s početka prošlog stoljeća, pa čak i ono iz 20-ih i 30-ih godina.¹⁶⁶

Spomenut ćemo samo neke od njih. Braća Grusel bili su vlasnici triju rudnika zlata. Njima se u poslovnom smislu kasnije pridružuju mlađi vlasnici poduzeća trgovina (Marušić, Živković, Mursalo, Lisica, Maslov, Lovrić, Markovina, Blagović, Blažević, Murković, Mandušić, Višić, Perković, Jasprica, Buljanović, Novak, Kuljiš, Odak i dr.) Pojedine imućne obitelji (Alfirević, Sinovčić, Jojić, Vrdoljak, Babaj, Baleta, Juričić, odvjetnici i pravnici (Šutej, Spužević), liječnici (Fanjek, Dobronić, Zembić, inženjeri (Volf, Bašić, Kuljiš, Maček i dr).¹⁶⁷

U Johannesburgu je poznato ime našeg iseljenika Jeroma Jerića, vlasnika sanatorija i zavoda za istraživanje tropskih bolesti, naročito onih kojima je uzročnik cece- muha. Bilo je slučajeva da su naši ljudi bili postavljeni za gradonačelnike nekih manjih gradova, a veći broj njihovih potomaka školovao se na visokim školama i danas predstavlja inteligenciju hrvatskog podrijetla u javnom životu Južnoafričke Republike. Uvijek će ostati sačuvano ime iseljenika Stipana Lebedina, rodom iz Korčule, koji se doselio oko 1900. godine i radeći kao rudar otkrio dragi kamen „Emerol“, dotada nepoznat, koji daje jači i ljepši sjaj od dijamanta.¹⁶⁸ Mnogo naših ljudi došlo je nakon Drugoga svjetskoga rata i tamo su ostavili traga. Moderni naraštaj, ljudi iz 50-ih, 60-ih godina također igraju važnu ulogu u društvu. To su poduzetnici, ljudi koji se bave

¹⁶⁵ Internet; <http://www.mvep.hr/hmiu/tekst.asp?q=02hi-hi10>

¹⁶⁶ A. Laušić, Hrvatska književna revija 6., 26., str. 933.

¹⁶⁷ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 55.- 56.

¹⁶⁸ V. Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 258.

obrtima i vlasnici su iznimnih dobara (Jačinović, Mađarevi..). Primjerice, vlasnici područja gdje je izgrađen poslovni centar Johannesburg bili su iz obitelji Babaja.¹⁶⁹

Športska javnost novijeg vremena ponosna je na ime Bernice Vuković, rođene Car, potomka druge generacije jedne naše obitelji, koja je u više navrata osvojila juniorsko i seniorsko prvenstvo Južne Afrike u tenisu. Svi ovi i još mnogi nespomenuti ugledni iseljenici hrvatskog podrijetla imat će zacijelo svoje vjerne sljedbenike u mlađoj generaciji koja se tek školuje.¹⁷⁰

Prema evidenciji župnog ureda u Johannesburgu, od 542 obitelji 238 glava obitelji radi za drugoga, dok 166 ima vlastiti biznis (posao), 103 su u mirovini, s visokom školom ih je 22, ne računajući pritom i 13 diplomiranih liječnika.¹⁷¹

Današnji život hrvatskih iseljenika u Južnoafričkoj Republici bitno se razlikuje od života onih koji su prvi dolazili u ovu zemlju.¹⁷² Hrvati u Južnoj Africi su relativno bogati ljudi koji poput ostalih hrvatskih iseljenika diljem svijeta, žive svoj redoviti i uobičajeni iseljenički život.¹⁷³ Dugogodišnjim napornim radom ostvarili su prilično sigurne ekonomske pozicije. Od prvih svojih početaka uključili su se u privredni i kulturni život svoje nove domovine, osobito njihova djeca, ali uza sve to nikad nisu prestali osjećati za narod čijeg su podrijetla. Svi oni u svojim porodicama čuvaju svoj materinji jezik i nacionalne običaje svoga naroda, pa to prenose i na svoje potomke.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Internet;<http://www.matis.hr/zbornici/2004/hr/dij11.htm>

¹⁷⁰ A. Laušić, Hrvatska književna revija 6., 26., str. 934.

¹⁷¹ A. Laušić, J. Anić, Južna Afrika i Hrvati, str. 56.

¹⁷² V. Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 259.

¹⁷³ R. Kekez, Mendelini susjedi, Hrvati u Južnoj Africi, str. 69.

¹⁷⁴ V. Holjevac, Hrvati izvan domovine, str. 259.

8. ZAKLJUČAK

Povijest hrvatskog iseljništva u Južnoj Africi možemo podijeliti u dva dijela. Prvi dio se odnosi na onaj period kada su se Hrvati odlučili na odlazak u nepoznatom pravcu, u dotad neistraženu zemlju, u potrazi za boljom egzistencijom koji se događao tijekom 18. i 19. stoljeća. U potrazi za boljim životom hrvatski su se iseljenici suočili s mnogobrojnim problemima. Od raznih bolesti koje si ih kosile već na putu za Južnu Afriku, pa sve do mukotrpnih radova kako bi preživjeli. To se posebice odnosi na radove u rudnicima dijamanta i zlata u kojem su bili jeftina radna snaga i gdje su često umirali u siromaštvu i bijedi ili od raznih bolesti. No, međutim to ih nije pokolebalo u daljnjem istraživanju Južne Afrike i prilagođavanju načina života svojim potrebama.

Drugi dio povijesti Hrvata na jugu Afrike možemo slobodno nazvati afirmacijom hrvatske zajednice i zbližavanjem s ostalim sunarodnjacima na kulturnom, duhovnom i gospodarskom planu. Hrvati na početku 20. stoljeća, a napose nakon Prvog svjetskog rata nisu više samo obični radnici, već sada postaju vlasnici manjih restorana i konačišta. Osnivaju svoja društva i bolje se uklapaju u svakodnevni život sa ostalim stanovništvom na jugu Afrike, pritom ne gubeći svoj nacionalni identitet niti u Prvom svjetskom ratu kada su bili pod stalnom opasnošću budući da su bili državljani Austro-ugarske, tako niti u Drugom svjetskom ratu. Iako su ih južnoafričke vlasti stalno nadzirale, oni nisu bili kao Nijemci internirani. Pravi procvat hrvatski iseljenici doživljavaju nakon Drugog svjetskog rata kada se Hrvati uključuju i u sportske te ostale kulturne manifestacije. Svojom pameću, marljivošću i sposobnošću nametnuli su se i afirmirali u mnogim područjima života i nikad nisu zaboravili na svoju domovinu što su pokazali za vrijeme Domovinskog rata kada su nesebično pomagali novčano i materijalno hrvatski narod i branitelje. Može se slobodno reći da su Hrvati uspjeli u toj dalekoj zemlji jer su danas relativno bogati, a nekolicina ih je vrlo poznatih. Oni danas žive običnim životom njegujući hrvatsku tradiciju i baštinu, iako ne svi, Računa se da ih je ondje oko 8000, što izravnih potomaka što pravih doseljenika. U odnosu na hrvatsko iseljništvo u drugim zemljama svijeta vrlo ih je malo, ali baš ih to čini posebnim jer su homogeniji i povezaniji te mogu na taj način bolje pridonijeti svakodnevnom životu u Južnoafričkoj Republici.

Literatura koju sam koristio u ovom radu usko je vezana za naše iseljenike koji su živjeli tamo, pa su pisali najobjektivnije i najkompetentnije živeći s našim iseljenicima u Južnoj Africi. Promatrajući njihov život i običaje izdavali su razne članke, brošure o povijesti naše zajednice.

Problem je što nije bilo više autora koji će se uhvatiti u koštac s problematikom našeg iseljeničtva na jugu Afrike. Svega dvije do tri knjige su izdane o Hrvatima u Južnoj Africi koje su vrlo slične po svojoj tematici. Ne zanemarujući činjenicu da je naše iseljeničtvo bilo gdje u svijetu jednako važno, to je ipak premalo što se izdavaštva tiče. Sintetizirajući građu došao sam do spoznaje da bi se trebalo još više pozabaviti s ovom temom kao i s hrvatskim iseljeničtvom općenito jer s iseljenici svake zemlje spona s maticom i promicatelji u političkom, gospodarskom i svakom drugom smislu.

Vjerujem kako će ovaj rad pridonijeti još većoj afirmaciji hrvatske zajednice i daljnjim i budućim istraživanjima te se iskreno nadam kako će rasvijetliti poziciju hrvatskog iseljeničtva u Južnoj Africi i makar malo razjasniti problematiku kako bi buduća pokoljenja naših iseljenika znala zašto su im preci došli u tu daleko zemlju, a istodobno kako bi domovina brinula o svojim zemljacima i još više jačala bilateralnu suradnju i vezu između Hrvata u domovini i u inozemstvu.

9. PRILOZI

Slika 1.

- http://en.wikipedia.org/wiki/Big_Hole

- Velika rupa (Big hole) u Kimberleyu, mjesto gdje je izvađeno do 1914. oko 3 tone dijamanata, nalazi se gotovo u samom središtu grada, na tom mjestu je počela dijamanтна groznica, danas je ondje ogromna rupa od nekoliko stotina metara iz koje su ručno vađeni dijamanti, mnogi naši iseljenici su radili na tom nalazištu dijamanata, a mnogo njih je i poginulo zbog teških uvjeta rada-prikaz odozgo

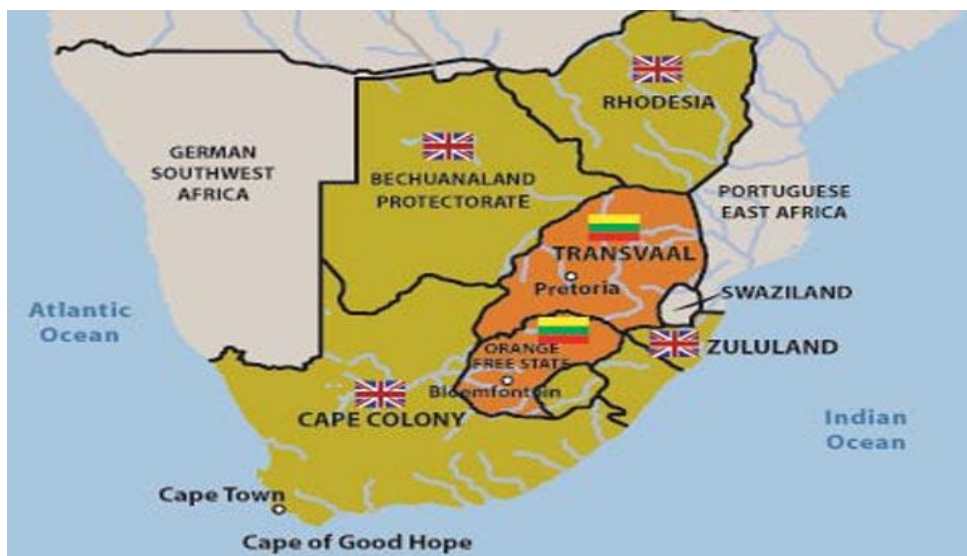
Slika 2.

[-http://en.wikipedia.org/wiki/Big_Hole](http://en.wikipedia.org/wiki/Big_Hole)

- prikaz rupe odozdo- zbog velike dubine vidljivo je akumuliranje podzemnih voda

Slika 3.

http://www.google.hr/imgres?q=burski+rat&num=10&um=1&hl=hr&client=firefox-a&rls=org.mozilla:hr:official&biw=1024&bih=605&tbm=isch&tbnid=IhQPGofdJTKO4M:&imgrefurl=http://www.hrvatski-vojn timer.hr/hrvatski-vojn timer/1422007/buri.asp&docid=AGePegHLu_g0LM&imgurl=http://www.hrvatski-vojn timer.hr/hrvatski-vojn timer/1422007/bpictures/Buri-1.jpg&w=600&h=435&ei=k_nT4C6FcaxtAaYt6STAQ&zoom=1&iact=rc&dur=532&sig=103790960379143509646&s

gi=2&page=1&tbnh=132&tbnw=182&start=0&ndsp=18&ved=1t:429,r:0,s:0,i:65&tx=138&ty=53

- karta Južne Afrike pred Anglo- burski rat, na slici su vidljiva područja koja su bila pod engleskom vlašću te područja i države koja su držali Buri, sa sjedištem u republici, pokrajini Transvaal

Slika 4.

- http://hr.wikipedia.org/wiki/Buri_%28Ju%C5%BEna_Afrika%29

- Afrikaneri (Buri) u Anglo- Burskom ratu (1899.- 1902.), puno Hrvata je sudjelovalo u Burskom ratu na strani Bura protiv Engleza

Slika 5.

- <http://www.matis.hr/vijesti.php?id=2816>

- hrvatska crkva sv. Jeronima, na samom početku 1969. utemeljena je Hrvatska katolička misija - Župa sv. Jeronima u Johannesburgu - danas jedina katolička župa na afričkom kontinentu koja ima svoju crkvu, posvećenu 5. prosinca 1993. od strane tadašnjeg zagrebačkog nadbiskupa kardinala Franje Kuharića

Slika 6.

http://www.ofm-sv-jeronim.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=254&Itemid=72

- unutrašnjost hrvatske crkve u Johannesburgu

Slika 7.

- <http://www.hic.hr/dom/227/dom08.htm>

- iz NK „Croatije“ je izrastao Hrvatski kulturni centar, koji je mjesto okupljanja oko 8000 Hrvata iz hrvatske zajednice u Južnoafričkoj Republici, nalazi se u Boksburgu, predgrađu Johannesburga i otvoren je 1973. godine

10. POPIS PRILOGA

1. Tablica 1.- Tvrtko Andrija Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.- 1997.), Hrvatska matica iseljenika, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 2003., str. 37.
2. Tablica 2.-. Tvrtko Andrija Mursalo, Hrvati na jugu Afrike (1757.- 1997.), Hrvatska matica iseljenika, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 2003., str. 101.
3. Slika 1.- http://en.wikipedia.org/wiki/Big_Hole
4. Slika 2.- http://en.wikipedia.org/wiki/Big_Hole
5. Slika 3.-
http://www.google.hr/imgres?q=burski+rat&num=10&um=1&hl=hr&client=firefox-a&rls=org.mozilla:hr:official&biw=1024&bih=605&tbm=isch&tbnid=IhQPGo fdJTKO4M:&imgrefurl=http://www.hrvatski-vojn timer.hr/hrvatski-vojn timer/1422007/buri.asp&docid=AGePegHLu_g0LM&imgurl=http://www.hrvatski-vojn timer.hr/hrvatski-vojn timer/1422007/bpictures/Buri-1.jpg&w=600&h=435&ei=k_nT4C6FcaxtAaYt6STAQ&zoom=1&iact=rc&dur=532&sig=103790960379143509646&sqi=2&page=1&tbnh=132&tbnw=182&start=0&ndsp=18&ved=1t:429,r:0,s:0,i:65&tx=138&ty=53
6. Slika 4.- http://hr.wikipedia.org/wiki/Buri_%28Ju%C5%BE_na_Afrika%29
7. Slika 5.- <http://www.matis.hr/vijesti.php?id=2816>
8. Slika 6.-
http://www.ofm-sv-jeronim.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=254&Itemid=72
9. Slika 7.- <http://www.hic.hr/dom/227/dom08.htm>

11. POPIS LITERATURE

1. Čizmić Ivan, Sopta Marin, Šakić Vlado, Iseljena Hrvatska, Golden marketing, Zagreb 2005.
2. Dabo, Boris, Leopold Mandić u Africi, Hrvatski iseljenički zbornik 1997., Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 1997.
3. Derado Klement, Čizmić Ivan, Bračani u svijetu, Iseljenici otoka Brača, SIZ, za kulturu općine Brač, Zagreb 1982.
4. Đodan, Šime, Raseljena Hrvatska- uzroci i posljedice, Meditor: Iros, Zagreb 2006.
5. Hetrich, Ivan, U potrazi za Hrvatima....Kroz Južnoafričku republiku, Marin Držić, Zagreb 1996.
6. Holjevac, Većeslav, Hrvati izvan domovine, Matica Hrvatska, Zagreb 1968.
7. Internet;<http://www.matis.hr/zbornici/2004/hr/dij11.htm>
8. Internet; <http://www.mvcp.hr/hmiu/tekst.asp?q=02hi-hi10>
9. Kekez Rašeljka, Mendelini susjedi, Hrvati u Južnoj Africi, Hrvatska revija 3. (2003.), broj 4, Zagreb 2003.
10. Laušić, Ante, Hrvatske iseljeničke teme, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 1997.
11. Laušić Ante, Hrvatska književna revija 6., 26., Marulić 1993., časopis za kulturu i književnost, Hrvati i hrvatska katolička zajednica u Južnoj Africi, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb 1993.
12. Laušić Ante, Anić Josip, Južna Afrika i Hrvati, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 2000.
13. Laušić, Ante, Migracijske i etničke teme 19. (2003.) 2/3, Hrvatska katolička misija u službi Hrvata u Južnoj Africi, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 2003.

14. Mursalo, Tvrtko Andrija, Hrvati na jugu Afrike (1757.- 1997.), Hrvatska matica iseljenika, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 2003.
15. Vidmarović, Đuro, Hrvatsko rasuće: teme iz hrvatske dijaspore, Biblioteka kolona, Zagreb 2009.
16. Živić Dražen, Pokos Nenad, Mišetić Anka, Stanovništvo Hrvatske, dosadašnji razvoj i perspektive, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2005.